

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADEMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

CSIKMEGYE
KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA

T. NAGY IMRE.

KÜLÖNLENYOMAT

A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1902. ÉVI OKTÓBER-DECEMBERI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1902

Eddigelé a következő monografiák jelentek meg:

I. kötet (szerkesztette Körösi József.)	
1891. Körösi József	Bevezetés.
1. Grünwald Béla	Zólyom megye.
2. Szmrecsányi Arisztid	Liptó megye.
3. Pisztóry Mór	Pozsony város.
4. Sváb Frigyes	Szepes megye.
5. Ifj. Kubinyi Miklós	Árva megye.
II. Ifj. gróf Széchenyi Imre	Somogy megye (1892.)
III. Gaál Jenő	Békés megye (1892.)
IV. Gaál Jenő	Csanád megye (1892.)
V. Ballagi Géza	Zemplén megye (1893.)
VI. Berényi Pál	Sopron megye (1895.)
VII. Thuróczy Károly	Nyitra megye (1896.)
VIII. Nyegre László	Máramaros megye.
IX. Ruffy Pál	Bars megye.
X. T. Nagy Imre	Csik megye.

MEGYEI MONOGRAFIÁK.
MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.
KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

CSIKMEGYE
KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA.

ÍRTA
T. NAGY IMRE.

KÜLÖNLENYOMAT
A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1902. ÉVI OKTÓBER-DECEMBERI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1902

MAGY. ARADÉK
KÖNYVTÁRA

A Csik elnevezés eredete inkább szájhagyományokon és nyelvetimologiai találgatásokon alapszik. Némely írók az itt található csikféle (acanthopsides) halak nevétől, mások az Olt folyó mellett elterülő sikság (fensík) elnevezésétől származtatják nevét. Vannak, kik Csik nevét, melyet a régi írók Csittianak, Csikiának írnak, Csita- vagy Dtsitából, valamint a Verbőczyben is előforduló Sythuli név után Ázsiából kihozott névnek tartják.

Az Olt völgyét Csiknek, a Maros és Kis-Besztercze folyó és Békáspatak völgyét és vidékét Gyergyónak, a Tatros folyó völgyét Gyimesnek, a Kászonpatak völgyét Kászonnak nevezik. Ezen vidékek, völgyek és fiókszékek tették együttvéve a hajdani Csikszéket és teszik a mai Csik vármegyét. 1848 előtt Csik-Gyergyó és Kászon fűszékek elnevezése is előfordul. Egy főkirálybíró vezetése alatt négy alkirálybíró által kormányoztatott, a felcsiki, alcsiki, gyergyói és kászoni részek szerint.

A nemzeti fejedelmek alatt a főkirálybírák mellett gyakran voltak főkapitányok is, annak egyenes bizonyítékául, hogy a katonai és polgári kormányzat már akkor el volt választva. A királybírák mellett tanácsban voltak rendes és számfeletti asszeszorok s e bíróság vezette a közigazgatási, polgári és büntető ügyeket. A járási hatóság a dullóságokban rendőri és inkább expedicionális közeg volt. 1867-ben 4 királybíróval s az alájok rendelt 3 gyergyói-, 3 felcsiki-, 2 alcsiki- és 1 kászoni dullósággal állíttatott be a közigazgatás, a törvénykezés pedig 6 bíróval és 3 egyes bíróval egy királybíró vezetése alatt elkülönítettett a közigazgatástól, miből aztán némi területváltoztatással a mai rendszer 4 szolgabírói járással, egy törvényszékkal és három járásbíróssággal fejezt ki.

A vármegye lakosságát tevő székelységnek rendi megkülönböztetés szerinti osztályozása azonos volt a Székelyföld többi részeivel, mely szerint a legrégibb időkben csak lovas- és gyalogrendek voltak. Mátyás király korában nyomult előtérbe a főnemesi rend s attól kezdve a primor, primipilus és pixidarius osztályok állottak fenn, melyekhez a nemzeti fejedelmek alatt a karabélyosok (eques scolopetarii) mint a primipilus-rend egyik sarjazása járultak. E három osztály a vagyoni viszonyok változása szerint időről-időre változott számban, a mennyiben a kongregációk és lusztrális székek számbavétele szerint, egyik osztályból a másikba lehetett átlépni. A nemesi rang egyenlő volt ugyan, de a kiváltságok élvezete mégis a fokozatok szerint járt s a terhek is azon arányban oszlottak meg.

A vármegyében levő oláh lakosság a nagy terjedelmű havasi legelőkre való betelepődéssel, később azoknak bérbevétele a szom-

széd Oláhországból a megelőző századok folyamán majdnem észrevétlenül került a vármegyébe. Az egyes községekben szétszórva levő oláhokat a főnemesség idők folytán cselédeknek, pásztoroknak hozta be, kikből kezdettől fogva a jobbágy-osztály fejlődött ki. Ezen szolga-eredet tudata az oka annak maig is, hogy a fentebb említett három osztály valamelyikéből származott szabad, büszke székely maig is bizonyos fölényvel tekint le a vele már sok helyen összeolvadt, de jobbágy eredetű oláh lakosra.

Az erdélyi országgyűléseken hajdan két követtel volt képviselve a vármegye. A követek száma később három volt s ma a népesség arányához képest négy országgyűlési képviselő választókerületre oszlik a vármegye, úgymint csikszeredai, csikszentmártoni, csik-karcz-falvi- és gyergyó-szentmiklósi választókerületre.

Csik vármegye Magyarország erdélyi részének legkeletibb határ-vármegyéje. A szomszédos Oláhországgal mintegy 153 kilométer hosszúságban ütközik. A székelyföldnek egyik leghomogénebb magyar lakossággal népesült része. 1875-ig Csikszéknek neveztetett. Keleten az erdélyi Kárpátok bércei Oláhországtól, délen Háromszék, nyugaton Udvarhely és Maros-Torda megyéktől a görgényi havasok, Hargita-hegység és annak nyulványai választják el. Területe 844.365 kat. hold. E területnek nagyobb felét erdős, bokros hegységek, dombok és völgyek, másik részét a gyergyói, felsíki, alsíki és kászoni sík területek s az azokba nagybárra a patakok völgyén nyuló keskeny völgyek képezik. A gyergyói síkság a Maros folyó, a felsíki és alsíki az Olt folyó, a kászoni a Kázon pataka mellett terjed el. Hegységei tulnyomóan erdős, nagybárra fenyő- és bükkerdőkkel benőve. Tölgyerdeje kevés van a keleti Kárpátok dombos nyulványain, a Kázon felé eső részeken. A síkságok és völgyek felé benyúló elő hegységek és dombok nagybárra borókával és mogyoróval vannak benőve. A patakok keskeny völgyein sok éger-, nyárfűz és hársfa van. Ezek azonban ritkán fejlődhetnek fává s inkább mint bokrok vehetők számba. A keleti határlánczolat erdőségeinek egyik hajdani specialitása: a tiszafenyő ma már csak elvétett példányokban lelhető fel.

A kultura haladtával minél tovább fogy az erdős terület és nagybárródik a szántóvá és kaszálóvá meghodított művelés alá fogott terület. A föld ilyenén való elhódítása most lassúbb folyamatu, mióta az erdőségek állami kezelés alatt állanak. Azelőtt az erdőségeket irtani, azokat leégetni, s helyüket kasza vagy eke alá venni, közgazdasági erény volt. Sok a panasz az erdős területek kiterjesztése, ültetések által való szaporítása s ily formán azon területnek a legeltetés alól való tilalmazása ellen; azonban a földművelési kormány intézkedéséből a területeknek kicserélése s minél szabadabb legeltetés biztosítása iránt tett lépések a panaszokat is lassan megszüntetik.

A legmagasabb hegy a Nagy-Hagymás (1793 m.), a Tarhavas (1662 m.) és a Lőhavas (1611 m.). A síkságok tengerfeletti magassága 780—640 méter közt ingadozik. A gyergyói síkság a legmagasabban, az alsíki síkság a legmélyebben fekszik. Hegyei nagyrészt kristályos kőzetekből, gránitból, különféle palákból, gnajszból, mészkőből és trachitból állanak. Kő- és barnaszén több helyen fordul elő, nagyobb telepet ez idő szerint csak a borszéki fürdőüzlet vett használatba. Petroleumforrások nyomai a Gyimes felé eső hegységekben mutatkoznak, hol már több ízben 100 és több méter mély furások esz-

közöltettek tőkepénzes angol és német társaságok petroleumnyerés végett, de sikertelenül. A furások mindenütt sok reménnyel biztatták a vállalkozókat, mert néhány méteren belül a petroleumszag és a kihordott anyagok petroleumos égése jelentkezett. Magát a valódi forrást ezideig nem sikerült elérni, mi miatt a furások ez idő szelint abbanhagytak. A febbe megnevezett közeteken kívül az ásványország mind a négy osztálya bőven képviselve van a hegységekben. Porcellánföld, mész, márvány, kvarczok, fémek, sók és éghető ásványok bőven fordulnak elő.

A vármegye határait a természet úgy fogta körül hegységekkel, hogy annak belső síkságaira csak azon utakon lehet jutni, melyeket a természet maga jelölt ki. Udvarhely-, Háromszék- és Maros-Torda felé kiváló jó karban tartott közutak vezetnek, de nagyobbára emberkéz által leszálított hágókon át. A sepsi-szentgyörgy-gyimesi államvasut Háromszék felől az Olt völgyét követi ugyan, de az is csak állandó emelkedéssel jut Tusnád fürdőig. Természet által alkotott szorosai keletfelől a tölgyesi, békási, gyimesi és uzi szorosok, melyek Oláhországba vezetnek. Észak felé a Maros, dél felé az Olt és Kászonpatak völgye képeznek természetes nyílást. Nyugat felé a Kereszthegy-hágó (1154 m.), Bucsina-hágó (1141 m.) Tolvajos-hágó (975 m.) és Mitács-hágó már kevésbbé természetes átjárói a vármegyének a szomszéd vármegyék felé.

A gyergyói síkságot a Maros folyó szeli hosszában, mely a Feketere (1543 m.) déli tövében ered s jobbról a Békény és Orotva, balról pedig a Somlyó, Kis- és Nagy-Borzon patakok vizeit felvévén, Salamás községen alul Maros-Tordamegyébe lép át. Gyergyóban már tutaazható s úgy rajta, mint mellékpatakein sok fát usztatnak a felettük terjedő hegységek erdeiből.

A felső és alsó síkságokat az Olt folyó öntözi, melynek partjain a legelső minőségű kaszálórétek terülnek el. Ezen rétség adja az állattenyésztéshez nélkülözhetetlen takarmány legnagyobb részét, miért az oly években, a mikor az Olt kiönt és megsemmisíti a partjain elterülő dús kaszálók termését, a vármegyében takarmányszűkség szokott előállani. Sajnos, hogy ezen kiöntések majdnem minden évben előfordulnak, mert a számtalan kanyarulattal lassan folyó Olt vize a medrébe befutó hegyi patakok vizétől hirtelen árad meg. Ez különösen az utóbbi évtizedekben vált majdnem elviselhetetlenné a miatt, mert az addig rengeteg erdőségek fatömegét a kultúra megtámadta, az erdőségek magas hegyoldalairól a fa kihasználatott s nagy területek majdnem kopaszon maradtak, honnan beálló esőzések alkalmával a hegyi patakok vize feltartóztathatatlanul rohan az Olt felé és annak vizét árasztja. Két napi nehéz esőzés bőven elég most arra, hogy az Olt egész ártere víz alá merüljön. A 80-as években alakult egy vízi társulat a Csikszék határáról Csik-Tusnádig terjedő árterén érdekelt gazdaközönségből. Vezetetett is ezen társulat egy kultur csatornát Csikszék királytól Tusnádig, melylyel csakugyan sokat használt az eddig posványos és mocsaras területek lecsapolása által, azonban az árvizek kártételét távolról sem előzhette meg. Sajnos, hogy ezen vízi társulat sem haladhat tovább működésében azon nagy szegénység miatt, mely az érdekelt birtokosságot sújtja. A létesített kulturcsatorna nemcsak felemésztette a költségvetésileg előre elszámított hozzájárulást és kirovás összegét, hanem azonfelül vagy 32.000

korona adósságba is keveredett a társaság, melynek kamatát sem képes hordozni. Ily körülmények közt a tovább mozdulásnak lehetősége majdnem ki van zárva s a társaság életfonala hajszálra vékonyodott.

Az Olt nem messze a Maros eredetétől a Feketerezh hegység északkeleti nyulványaiból ered s folyásiránya állandóan dél felé tart. Tusnád fürdőn alul hagyja el a vármegye határát. Jobb- és baloldaltól mintegy 171 hagyó patakot vesz fel Csikmegyében, melyek jobbról a Hargita hegység oldalain, balról pedig a keleti határhegység és annak nyulványain erednek.

A Nagy- és Kis-Küküllő folyóknak kevés szerep jut Csikvármegye határain belül, mert itt még csak patak számba mennek. De mert ezek is s velök együtt Erdély mind a négy főfolyója, Csikvármegye határain keletkezik, azért nem hagyhatom említés nélkül.

A vármegye tölgyesi járásában fekvő öt község közgazdasági életében fontos missiót töltött és fog betölteni a Kis-Besztercze folyó, mely a járás községeit átfutván, a Tölgyesi szorosnál hagyja el országunkat. Évtizedek hosszú során át sok borszéki borviz, deszka, lécz, fa, tutaj szállított a folyón a szomszéd Oláhországba s onnan tovább Törökországba. A Kis-Besztercze egyik ága a Magura hegy aljából, a másik ága a Magyaros hegy északi oldalából ered. Ennek mellékveze a Békáspatak, mely a Nagy-Hagymás hegyből ered s a békási szorson át siet Oláhországba. A szűk és járhatatlan meredek szorson át a patak vizének felhasználásával az Urmánczy testvérek függő usztató csatornát létesítettek, melyen több ezer hold eddig megközelíthetetlen rengeteg erdőség fáját szállították át Oláhországba.

A vármegye fővidékétől hegyekkel elzárt és körülkerített kis völgykatlanban fekszik a gyimesi három község, mely a vasut megnyitával élénkebb összeköttetésbe jutott a vármegye többi részével. Becsületes csángó székely nép lakja, melynek egy része a hosszú elzárkózottság s a szorson át közeli oláh szomszédság miatt, már-már eloláhosodott.

A gyimesi szoros vidékét a Tatros folyó alkotja, mely a Szellő szorosból ered s több pataknak vizét magába vevén, mint tekintélyes folyó a szorson át rohanva hagyja el országunkat.

A vármegye területét hosszában és keresztül hasító folyók, számtalan nagyobb és kisebb patakok vizereje, hogy mily roppant tökélet képvisel, azt alig lehetne kiszámítani és megbecsülni. Ez úgyszólván figyelmen kívül és parlagon hagyott erő, mint közgazdasági tényező. ma legfennebb a havasi primitív fűrészmalmok és a községekben sok helyen majdnem fölös számmal levő egyszerű lisztelő malmok hajtására, gyéren fausztatásra használtatik ki. Erdemes a feljegyzésre, hogy egész Csikvármegyében ezideig egyetlen műmalom sincs, sem vízi-, sem gőzerőre berendezve. Ez annál figyelemre méltóbb, mert évenként sok ezer métermázsa montlisztet hoz be a vasut Brassóból s még annál több búzát küldenek ki az alsíki gazdák szekéren és vasuton a vármegyéből. Maga a lakosság szívesebben veszi a boltból a finom lisztet, mint a búzát a piacon, melynek alig van kelete. Ilyen körülményt alig lehet egyébbel megmagyarázni, mint a komoly és számító vállalkozási kedv hiányával s főként a tökeszegénységgel.

A mivel a természet egy vidéket szépségben és gyönyörűségben képes megáldani, azt a csodás figyelmét Csikvármegye vidékeire bőven szórta. A mivelődéssel párhuzamban emelkedő turista hajlam idők

folytán több és több idegen figyelmét fogja e vidékre terelni s hiszem, hogy a turistaság nyári időszakában a vármegye zeg-zugos völgyei, vizesései, csodaszép tavai, illatos bércei, ősi lovagvárainak mohos romjai sok szórakozni, látni és gyönyörködni kívánó idegent fognak ide vonzani, különösen akkor, ha a hajlam rokonszenves ébrentartásáról és fokozásáról itthon mi sem feledkezünk meg s törekedünk arra, hogy a turisták nemcsak jól találják magukat nálunk, hanem könnyen hozzáférhetőkké tegyük nekik azon helyeket, hol szórakozniok és gyönyörködniök lehet. E téren még meglehetősen hátra- azaz sehogy sem vagyunk, mert idáig rá se gondoltunk. A kik rágondoltak, azok költői fantáziája fölött napirendre tértünk. Pedig nem úgy van az. A szórakozni, tudni, látni vágyó turistákban nem pusztán az idegen forgalom emelkedésének tényezőit, hanem egyúttal a kutató, számító, feltaláló, felfedező és a látottakat, tapasztalatokat értékesíteni akaró és sokszor tudó idegen látogatókat kell számba venni, kik tudásukat és ismereteiket akár közvetlen, akár közvetve, a mi helyi szegény tudásunk és még szegényebb tőkénk gyarapítására fordíthatják.

Lehet-e szebb, megkapóbb látnivalót képzelni egy nagyvárosi, művelt lelkű ember gyönyörűségére a Szent Anna tavánál? A tavat minden oldalról szabályszerűen körvonalozó meredek, bükkössel és fenyvessel benőtt bércek övezik, mely Csíkmegye déli határszélén, Tusnád fürdőtől mintegy 3 órányira, a Nagy-Csomád hegy délnyugati oldalán 951 méter magasságban fekszik. Tusnád fürdő vendégeinek egyik legszebb kiránduló helye. A tó kerülete 3 km. A Szent Anna tavát övező hegyek keleti meredekén, 800 lábnyi magasságban az Anna tó felett, fekszik a Mohos tó, melynek felületét itt-ott virágokkal és élénk színű mohával tarkázott pázsit nőtte be. A vármegye gyergyói részében van a Gyilkos tó, Gyergyó-Szentmiklós és Békás közt, 995 m. magasságban. Keletkezése újabb idejű, 1838-ban egy hegycsuszamlás elzárta a Likas patak völgyét s ennek vizéből állott elő a tó, melynek hossza 2200 m., szélessége 150 m. Galócza és pisztáng tenyészik benne. Fekvése nem kevésbé festői a Szent Anna tó fekvésénél.

Mintha maga a természet pótolni akarná azt a hiányt, mit a vármegyében a föld felszínén az éghajlat és a föld termékenységének fogyatékosága által megvont, épen úgy áldotta meg a föld belsejét mindenféle, még általunk fel nem fedett és ki nem használt kincsekkel. E kincsek közt említhetjük fel a vármegye minden pontján felbuzogó ásványos forrásokat. Alig van községe a vármegyének, hol ilyen ásványos források ne volnának. Majdnem minden községben ásványviz-fürdő van, legtöbbször helyi használatra. A nevezetesebbek, mint a borszéki és tusnádi, már világhírré tettek szert fürdőik révén; a kászonjakabfalvi hiányos és inkább patriarchális kezelése miatt a vármegye és Háromszékmegye helyi fogyasztásán túl alig tudott terjedni, a kászon-impéri repáti borviz elérte a fogyasztás azon mérvét, hogy minden cseppje, mit forrása ad, forgalomban van. A csikszeredai helyi fogyasztásban hajdan nagy forgalomnak örvendő hosszuszói forrás vize gondatlan és gyáva kezelés miatt, a közvetlen mellette folyó patak vizével vegyülván össze, ma már teljesen használaton kívül áll. Szeredában és Zsögödben nagyobb hivatásra váró bővizű kisebb fürdők vannak berendezve, melyek a szeredai és vidéki intelligens közönségnek nyáron át fürdő és szórakozó helyei. A zsögödi

fürdő úgy fekvésénél, mint bővizű forrásainak gyógyerejénél fogva méltán számíthatna jobb jövőre. A Hargita legmagasabb csúcsától (1798 m.) délkeleti irányban a hegysort övező magas hegyek derekánál összejövő hegyek közt, egy mély katlanban fekszik — melyet a helybeliek Omladványosnak neveznek — a csicsói fürdő, mely inkább az ott levő kénes kigőzölgesű gödörnek köszönheti jelentőségét. Csik- és Udvarhelymegyéből sokan látogatják e valóban gyógyerejű helyet. Mostanság sok épületet emeltek a vendégek kényelmére. Kár, hogy az odajuthatás a kényelmetlen és sok helyen járhatatlan havasi utakon nagyon nehéz. Ilyen kénkigőzölges van Csikszentkirály határában, a »Büdös«-hegy aljában, melynek környékét számtalan borvízforrás majdnem süppedékessé teszi. Itt úgy a kigőzölges, mint a források teljesen vadonban és figyelmen kívül hagyva nyugodnak s várják a jobb jövőt, mely majdan szénsavvá sűríti gőzeiket.

A vármegye éghajlata inkább zordnak mondható. Hirtelen változó, sokszor a végletekben jár. Az évi közepes hőmérséklet Csikszeredában 6·7, Borszéken ellenben 3·8 C. Január hó közepes hőfoka Csikszeredán —7·3, Borszéken —8·0; júliusé 18·3 Csikszeredában és 17·5 Borszéken. A legnagyobb észlelt meleg 33·9, a legnagyobb hideg 30·0 C., a hőmérséklet abszolút ingadozása tehát 63·9°. A csapadék évi átlagos mennyisége 58·5 mm., a hegyekben azonban jóval több. A közép légnyrirkosság maximuma januárra esik, azután jönnek december, február és november. A középminimum májusra esik s innen januárig állandó emelkedés van. E vidék általában a legnyirkosabb légkörű vidékéhez tartozik az országnak, hol az esős napok számát az ország egy vidéke sem éri el. A tél nagyon hosszú, legtöbbször azonban november elején, sőt néha október végén beáll. Hat-hét hónapig tart. A Hargitán s a többi magas hegyen sokszor már szeptemberben lehull a hó s néha május végeig megmarad. Az évi havas napok számának átlaga 41·5. A jégesős napok évi középátlaga 2·5. Zivataros napok nagyobb részben a nyári hónapokra esnek. A legtöbb júniusra 10 és júliusra 8. Az évi átlag 26·5.

A szelek legnagyobb része nyugatról és északról jön. A nyugati Hargita-szél, az északi szél Felcsikon Tarkó-Alcsikon Bordaszél. Nem ritkák a pásztás szelek, melyek különösen nyugatról jöve, sokszor oly erővel dühöngnek, hogy épületeket, épületsorokat sodornak el. 1902. év június 12-én délután 1 órakor olyan pásztás nyugati szél dühöngött Szereda város derekán át, hogy nincs semmi túlzás benne, ha ezen szél erejét 100 négyszögméter függélyes felület ellen 50 lóerőre becsüljük. A vonalába nem eső részeken semmi kárt nem tett.

A zivataros napok megyei évi átlaga, három állomáson megfigyelve, 1898-ban 33, 1899-ben 34 és 1900-ban 22 volt.

A lakosok száma 128.382, kik közül 110.963 magyar, 1062 német, 15.936 oláh, 481 más anyanyelvű. Vallásra nézve 104.287 róm. kath., 21.100 gör. kath., 169 gör. kel., 241 ág. h. ev., 956 ev. ref., 103 unit., 1.518 zsidó és 8 egyéb vallású. A lakóházak száma 28.780, melyek közül kőből és téglából van 1.082, fából 27.697; cseréppel vagy bádoggal van fedve 1.828, zsindelylyel és deszkával 26.942. Szalmával egy sincs.

Átlag mintegy tizenkétezer k. holdra jut egy-egy helység. De ha nem is sűrű a népesség a megyében, egyes részeit tömören lakja. A havas hegyvidékeken, a mik a megye háromnegyedét betöltik, csak

a határszéli szorosok körül van néhány nagyobb telep. A csikmegyei helységek ama három hegysíkon épültek tömegesen, hol a Maros a Gyergyóságot s az Olt Fel- és Al-Csikot szeli át.

A helységek közül ötvenhétben a fajttöbbség magyar, kilenczben oláh. *)

A gyergyói s a csiki havasok világából négy kapu nyílik Romániába: a Tarhavas alatt (1662 m.) a Gyimes-szoros, a Zsadány-hegy alatt (1204 m.) a Békás-szoros, a Vereskő alatt (1511 m.) a Tölgyes-szoros s a Magyaróshegy alatt (1448 m.) a Bélbor-szoros. Ezeken át költözött ki a székely elem Havasalföldre és szívárgott be a moldovai oláh a Székelyföldre száz év előtt.

Tíz telep áll e kapuk körül, mindannyit a moldvai oláhok alapították. Lenk altábornagy mindegyik telepről megjegyzi művében, hogy »von den aus der Moldau emigrierten Walachen formirt«, vagy »entstanden« vagy »angesiedelt«. Fél száz év előtt egy-egy ily telep 30—40 házból állt s magyar nem lakott bennük. Ma méreteik mind meghaladják az 1000 lelket, Gyergyó-Tölgyes és Gyimes-Bükk megközelíti a 3000-et is. Azóta e telepök közül négy megmagyarosodott, u. m.: Borszék, Gyergyó-Tölgyes, Felső- és Közép-Lok; más négy telepen jelentékeny a magyar kisebbség, u. m.: Gyergyó-Békáson és Bélboron, Gyergyó-Hollón és Csik-Gyimes-Bükkön. Némelyek e határszéli székely-magyar telepeseket csángóknak, vagyis vándoroknak nevezik, de róm. kath. vallásuk arra vall, hogy megyebeliek, mert a csiki székely túlnyomólag róm. katolikus.

A moldvai oláhok a kapukon át beljebb huzódtak, a Felső-Maros felé. Ennek gyergyói medenczéjében kilencz székely-magyar helység körül három oláh telep keletkezett. Egyikük Gyergyó-Vasláb a Maros és Olt vidék közt el van szigetelve; kettejük: Gyergyó-Salamos és Gyergyó-Várhegy ama völgy szoros pitvarában fekszik, melyen át a Maros vize a Görgény havas alatt Maros-Tordába fordul. Fél száz év előtt Gyergyó-Várhegy és Gyergyó-Vasláb fajttöbbsége magyar volt, azóta az oláh elem itt többségre jutott.

A medencze kilencz magyar helysége erős, népes képződmény. Közülök hat nagyközség. hat tiszta magyar s csak egyben (Gyergyó-Tekerőpatak) mutatkozik erősebb oláh minoritás. Ezek közé a beszívárgó oláh elem nem települt, csak a medencze szélén vonta meg magát, vagy átszívárgott Maros-Tordába, a Görgény-havas alá. Egyelőre megállapítjuk, hogy a moldvai eredetű oláhok a gör. kath. hitet vallják, míg a gyergyói székelyek róm. katolikusok.

Valaha külön joghatárokkal birt a mai Csikmegyében Gyergyó-szék is, Csikszék is, sőt egy időben Kászonszék is. A két utóbbi az Olt-vonalon fekszik s Háromszék határáig terjed. Az oltvölgyi felső és alsó hegymezőn s a környék három kisebb völgyében negyven-négy székely helység tornya látható. A főhely, Csikszereda város nem a legnépesebb köztük, nagyobb a népesség Csik-Tusnádon, Csik-Szépvízen, Menaságon, Danfalván, Csik-Szt.-Tamáson és Csik-Szent-Domokoson. Átlag mind fejlett közép méretű képződmények, a miken annyi száz év vízszontagsága és vihara erőt venni nem tudott. Nem érik fel a Gyergyóság főhelyeit, s apró falvaik, nagyközségeik csekély száma hanyatló jólétre vall, de a tömör képződmények, a sok

*) Balogh Pál: »A népfajok Magyarországon« című műve nyomán.

tiszta magyar helység erőt fejez ki, mely a fajvédelem munkáját eddig helytállólag végezte.

Félszáz év előtt itt tizenkét helységben erős oláh kisebbség mutatkozott, de azóta eltűntek. Csak más két helységben s egyes székely faluk gör. kath. kisebbségeiben maradt kevés nyomuk. Legtöbben vallják az »oláh hitet« a következő tiszta magyar falvakban: Csik-Szt.-Tamáson, Csik-Csicsón, Csik-Csomortányon és Csik-Lázárfalván. Más fajnépek a havasokon át ide nem jönnek, az oláh sem marad meg a csiki székely rétegben, hanem vagy hozzá hasonul, vagy kitér előle, a hogy kikerülték a Gyergyóságban a hegyszorosokon átszivárgott oláh rajok, a mik Maros-Torda felvidékén telepedtek meg, hova sem a marosszéki székely sem a régeni szász réteg nem terjed.

Van a megyében egy magyar város (Csikszereda), kilencz nagyközség, nyolcz magyar s egy oláh (Gyergyó-Békás a Békás-szorosnál). A kisközségek husz körbe kapcsolvák s mindannyi két-négy faluból áll, a fajtöbbség tizenkilencz körben magyar, egyben oláh (a Békás-szoros körül).

Tiszta magyar helység van negyvennégy, tiszta oláh helység nincs. Súlytalan kisebbség akad kilencz magyar, öt oláh faluban. Erős a magyar kisebbség négy oláh s az oláh kisebbség négy magyar helységben. Vallásra a csikmegyei magyar helységek római katolikuskok, csak tizenkét helységben van gör. kath. kisebbség, az oláh községek pedig gör. katolikusok s csak háromban van róm. katolikus kisebbség.

A nyelvterületi viszonyok következők. Az ötvenhét magyar helység egy tagban fekszik s a magyar nyelvhatár Gyimes-Középlök (Tatrosvölgy), Csik-Balánbánya (Oltvölgy), Gyergyó-Tölgyes és Borszék (gyergyói havas), Gyergyó-Ditró és Gyergyó-Remete (Marosvölgy) helységeken vonul át a Görgény-havas nyugati oldalára, Udvarhely és Maros Torda felé. A kilencz oláh helység három darabra van tagolva. Egyik darab az országos határon négy helységből áll, ezek nyelvhatára Gyimes-Bükknél Romániából hajlik be s Gyergyó-Domuk, Békás és Zsadánypatak falvakon át vissza is tér oda csakhamar. A másik darab a megye északi részén fekszik s szintén négy helységből van összetéve. A nyelvhatár vonala itt Gyergyó-Hollótól, a tölgyesi szoros mögött indul előbb északnak Bélbor felé, majd dél-nyugatnak Gyergyó-Salamás és Várhegy felé. A harmadik darab egy községnyi nyelvsziget: Gyergyó-Vasláb.

A lakosok közül férfi 66.440, nő 61.942, külföldön távol levő 3102, 6 évesnél fiatalabb 21.766, 60 éven felüli 11.861, hajadon 68.888, házas 53.017, özvegy 6437, elvált 40.

A vármegye 128.382 lakosa közül magyar 110.963. Magyarul beszél 116.843. Magyarul ír és olvas 48.445, vagyis a lakosságnak 26.5%-a. A 15.936 oláh lakos közül e szerint magyarul tud 4.397. A magyarul tudó oláhoknak száma tényleg ennél jóval nagyobb, csak nemzetiségi fanatismusból tagadják le a statisztikai felvételek alkalmával. Az 1900/1901. iskolai évben a vármegyei tankötelesek száma 25.407 volt, kik közül 17.584 a 6—10 és 7.823 10—15 éves korban volt.

Nemzetiség szerint volt magyar 21.525, német 4, oláh 3.878.

Vallásra nézve: róm. kath. 21.131, gör. kath. 3.984, ev. ref 64, ág. ev. 21, unitárius 7, zsidó 200.

A tankötelesek közül mindennapi iskolába járt 11.845, még pedig 6 425 fiú és 5.420 leány. Általános ismétlőiskolába járt 2.596, még pedig 1.430 fiú és 1.166 leány. Gazdasági ismétlőiskolába járt 145. Ezek közül 116 fiú és 29 leány. Iparos-tanoncziskolába járt 132 fiú. Felső népiskolába 93 fiú. Polgári iskolába 281; 165 fiú és 116 leány. Középiskolába 224 fiú. A tankötelesek közül valamely iskolába járt 15.316, még pedig 8.858 fiú és 6.731 leány. Nem járt iskolába 10.091 tanköteles, még pedig 4.587 fiú és 5.504 leány. Az iskolába járók a tanköteleseknek 60·28⁰/o-át, a kik nem részesülnek semmiféle oktatásban, azok a tanköteleseknek 39·72⁰/o-át teszik.

Van a vármegyében egy róm. kath. főgymnasium, melybe a lefolyt 1901/1902. tanévben 346 tanuló járt, kik közül 295 csikmegyei és 51 más vidéki. 344 magyar, 1 német és 1 oláh. A szülők foglalkozása szerint 145 birtokos, 33 iparos, 23 kereskedő, 56 tisztviselő, 58 más értelmiséghez tartozó, 30 magánzó és 3 személy szolgálatot tevő volt.

A vármegyében levő ezen egyetlen középiskola Csiksomlyón, hajdan a Szt. Ferencz-rendi szerzet által alapítva, a kath. székely társadalom alapítványai által tovább fejlesztve s jelenleg az erdélyi róm. kath. status által fentartva nagy hivatást tölt be a vármegyei nevelés és oktatás terén. Növendékei száma évről-évre olyan rohamosan szaporodik, hogy az eddigi elhelyezésére szolgáló épületek már-már szűkökké s a kor színvonalán álló követelményeknek meg nem felelővé váltak, miért évek óta egyezségek és alkudozások folynak teljes új elhelyezése iránt az erdélyi róm. kath. status, közoktatási ministerium és Csik vármegye közönsége közt az iránt, hogy a gymnasium Csikszeredába helyeztessék át. E célra Csik vármegye meg is ajánlott 150.000 korona segélyt, Csikszereda város pedig megvásárolta az elhelyezésre szükséges tiz kat. hold területet. A költségvetés is elkészült, de az ügy úgy látszik bajosan jut dülőre. Majláth Gusztáv gróf erdélyi püspök nagy érdemeket szerezne és a csiki székelységet hálára kötelezné, ha ezen megfeneklett ügyet dülőre juttatná.

A csiksomlyói róm. kath. tanítóképző-intézet szintén felekezeti intézmény. Néhai Haynald Lajos volt erdélyi püspök jelentékeny alapítványából nyert intézeti jelleget. Felszerelésben és tanerőkben csak a legújabb idők óta kezdett a követelmények színvonalára emelkedni. Nagyobb figyelmet érdemelne, mint a melyet jelenleg élvez. Növendékei legnagyobb részt azon székely kisczaddák gyermekeiből kerülnek, kiknek anyagi tehetségek nem éri fel, hogy gyermekeiket egyetemi kiképeztetésben részesítsék. Ez az intézet egymaga többet használ a csikmegyei szegényebb székely osztály gyermekeinek a nagy magyar haza különböző részeibe való kihelyezése és tisztességes kenyérhez való juttatása érdekének, mint más összes kulturális intézeteink együttvéve. A végzett növendékeknek 50⁰/o-a Magyarország összes népiskoláiban széled el, hol a megbízható szívós hazafiságnak és székely jellemnek mind megannyi apostolaivá lesznek. Lehet-e ennél czélszerűbb és hazafiasabb székely kitelepítés? Sajnos, hogy ezt teljességgel nem méltányolják sem fenn, sem lenn. Pedig kellő méltánylás és támogatás mellett ezen intézetből minden évben legalább 50 székely tanítót lehetne az ország különböző vidékére, mint a hazafiságnak annyi apostolatát kihelyezni. A magyarországi népiskolák hatóságai annyi figyelemmel és kiváló szeretettel viseltetnek a székely tanítók iránt,

hogy ott minden székely tanító azonnal elhelyezést talál. Ezt a székely szempontot csak még a közoktatásügyi kormánynak kellene a tanító-kinevezéseknél egy cseppet figyelembe vennie s ennek érdekében a csiksomlyói tanítóképző-intézet tökéletes kifejlesztéséhez hozzájárulni s a székely ügy egyik ága meg volna oldva. Mert hiába, a székely emberből sem vassal, sem kalácsal ki nem lehet irtani azt a törekvést, hogy gyermekeit valami úton-módon úri kenyérpályára neveltesse. Könnyebben, biztosabban és — mondjuk — olcsóbban miféle pályára lehetne a szegényebb székelyosztály gyermekeit küldeni és segíteni?

A felszerelés hiányosságát eléggé illusztrálja az évi jelentés, melyben a többek közt ezt is lehet olvasni: »A tanítóképző hiányos szertárait pótolták a helybeli főgymnasium gazdag szertárai, melyek rendelkezésünkre állottak«.

Felső népiskola kettő van a vármegyében, mindkettő gazdasági irányú. Egyik Csikszeredában (államilag segélyezett), melyet a vármegye közönsége tart fenn, 72 tanulóval, a másik Gyergyó-Alfaluban (állami) 28 tanulóval. B. Eötvös hajdani boldog emlékü cultusminister látnoki szemmel látta, hogy a Székelyföldön a gazdasági szakértelem fejlesztésére szükség van, azért a Székelyföldön négy osztályú gazdasági iskolákat szervezett Sepsi-Szt.-Györgyön, Baróthon, Kézdi-Vásárhelyen, Csikszeredában, Gyergyó-Alfaluban, Maros-Ludason. Azóta ezen iskolák kettő kivételével mind megszűntek, vagy átváltoztak. Most, harmincz esztendő múlva igazolja a mindennapi élet, hogy azokat nem megszüntetni, hanem tovább fejleszteni és támogatni kellett volna.

Van a vármegye területén 70 községben 103 elemi iskola és 4 polgári iskola (kettő fiuknak, kettő leányoknak).

Jelleg szerint az állam tart fenn 8 iskolát, melyek között van egy felső népiskola (Gyergyó-Alfaluban), egy polgári iskola (Gyergyó-Ditróban) és hat elemi iskola (Gyimes-Bükkön, Csikszeredában, Borszéken, Hollóban és Tölgyesen). Községi iskola van 22, melyekből 1 felső népiskola (Csikszeredában), 2 polgári iskola (Csikszeredában és Gyergyó-Szentmiklóson), 19 elemi iskola. Felekezeti jellegű iskola van 78, melyek közül 65-öt, még pedig 1 polgárit (Gyergyó-Szent-Miklóson) és 64 elemi iskolát a róm. kath. egyházközségek, 13-at pedig a görög kath. egyházközségek tartanak fenn. Egyesületi iskola (E. M. K. E.) van Gyimes-Rakottyáson. Az iskolába járó növendékek közül magyar 14611, német 4 (Gyimes-Bükkön), oláh 1251. Vallásra nézve: róm. kath. 13.557, gör. kath. 1.543, ev. ref. 63, ág. ev. 20, unitárius 7, zsidó 121.

A felsorolt iskolákban tanít összesen 195 tanító, kik közül rendes 192, segéd 3. Férfi 160, tanítónő 35. Magyar születésű 183, más 12. Ez utóbbiak is mindnyájan képesek magyarul oktatni. Egyetlen község van, hol a tankötelesek mind járnak iskolába (Csikszereda), 100 közül 10 nem jár iskolába Delnén. A többi községekben mind kedvezőtlenebb az iskolába járók számaránya. Legkedvezőtlenebb az arány Tölgyesen (62%), Salamáson (64.7%), Békáson (70.3%), Bélborban (70.8%). Gyimes-Felsőlokon (71%), Gyimes-Középlekon (77.2%) és Várhegyen (82.2%).

A vármegye négy szolgabírói járásra oszlik, u. m.: a felcsiki járás 27 községgel, 44-115 lakossal, székhelye Csikszereda; a gyergyó-szentmiklósi járás 12 községgel, 42.279 lakossal, székhelye Gyergyó-

Szentmiklós; gyergyó-tölgyesi járás 5 községgel, 13.706 lakossal, székhelye Gyergyó-Tölgyes; kászon-alcsíki járás 17 községgel, 25.424 lakossal, székhelye Csik-Szentmárton.

Rendezett tanácsú város csak egy van a megyében: Csikszereda, 2.858 lakossal. E város nemcsak lakosai számarányában, hanem külsőleg is rohamosan fejlődik. 1869-ben még csak 1.247 lakosa volt; tehát 30 év alatt a lakosság száma a kétszerest is jóval fölül multa. Lakóházainak száma 397, melyből 130 kőből és téglából van s 210 cseréppel vagy bádoggal van fedve. Ezelőtt 30 évvel a kő- és téglalapületek száma alig ment 15-re. A város eddigi haladásának nagy akadályja volt az, hogy daczára vármegyei központi természetes fekvésének, nem volt hivatalos központ, mert a közigazgatás és törvénykezés központja egy szomszéd község Csiksomlyó (közigazgatási néven: Csik-Várdotfalva) volt 1879 év szeptember haváig, mikor a vármegyei törvényhatóság Csikszeredába költözött, előbb a vármegye tulajdonát képező ugynevezett várkastélyba, 1886-ban pedig a mintegy 192.000 kor. költséggel épített díszes megyeházba. A Csiksomlyón maradt elég díszes és tágas megyeház a csiksomlyói róm. kath. főgymnáziumi internátus céljaira 20.000 koronáért átengedettett az erdélyi róm. kath. status tulajdonába. Valójában tehát a vármegye beköltözése óta eltelt 23 évet számíthatjuk a város fejlődését befolyásoló időnek. A Csikszeredában jelenleg elhelyezett nagy számú állami, törvényhatósági és magánvállalati hivatalok és hatóságok személyzete nagy létszámával szemben a lakásviszonyok nem mondhatók kedvezőtleneknek. A szállásbérek 700—200 korona közt mozognak. Csikszereda a vármegyei törvényhatóságon kívül székhelye kir. törvényszéknek, kir. járásbírósnak, kir. ügyészségnek, kir. erdőhivatalnak, kir. tanfelügyelőségnek, kir. adóhivatalnak, kir. államépítészeti hivatalnak, kir. közjegyzőségnek, államvasuti osztálymérnökségnek, kir. honvéd zászlóaljparancsnokságnak, kir. népfelkelő-nyilvántartó hivatalnak, kir. pénzügyőri biztosságnak, kir. csendőr-szakasparancsnokságnak, járási szolgabírósnak, takarékpénztárnak, hitelszövetkezetnek, gazdasági egyesületnek, kerületi betegsegélyző pénztárnak. Van itt kaszinó, polgári olvasóköri, kereskedő-kör, iparos- és kereskedő ifjúsági-kör. Van állami elemi iskola, vármegyei gazdasági felső népiskola, polgári leányiskola, iparos- és kereskedőtanoncz-iskola, vármegyei minta faiskola, erdészeti faiskola stb. A kir. pénzügyigazgatóság áthelyezése iránt — mely most teljesen indokolatlanul Székely-Udvarhelyen van — a vármegye már több ízben tett lépést.

Másik központi helye a vármegyének Gyergyó-Szentmiklós város, mely jelenleg nagyközség szervezettel bír. A vármegye gyergyói részének kereskedelmi és ipari központja. Fejlett kereskedelemmel és iparral. Kereskedelmi és ipari intelligencia tekintetében messze túlszárnyalja Csikszeredát; terület, népesség és vagyonosság tekintetében pedig magasan előtte áll. Lakóinak száma 7.028, 1.178 lakóházzal, melyekből 117 kőépület. A városnak rendelkezése alatt álló tetemes közvagyon jövedelme módot nyújt arra, hogy évenként közgazdasági és közművelődési célok szolgálatára és a város szépítésére áldozhasson.

Gyergyó-Ditró szintén nagyközség 6.151 lakossal és 1.452 lakóházzal. Állami polgári fiiskolája van. Gyergyó-Alfalu is nagyközség 5811 lakóval, állami gazdasági felső népiskolával. Csikszépvíz a

gyimesi községek vásáros helye, hol tejtermékeiket értékesíteni szokták s hol azokat a község lakosságának tetemes részét tevő élelmes örmény kereskedők túróvá gyúrnák és kereskedésbe bocsátják. Innen eredt a hajdani csiki túró, mely manapság elvesztette jó hírét és becsét, mert a régebbi tiszta juhtejből készült sajt ma csak tehéntejjel bőven vegyítve kerül forgalomba. Központi község Csikszentmárton, mely a vele egygyé épült Csekefalvával együtt 2.625 lakossal bir. A kászonalcsiki szolgabírósnak, kir. járásbírósnak, telekkönyvi hivatalnak, kir. erdőhivatal-gondnokságnak székhelye. Van két takarékpénztára is. Kisebb központi fekvéssel birnak Csik-Karczfalva és Csikszentkirály községek.

A vármegye lakosságának száma az utóbbi 10 év alatt csak 14.083 al szaporodott, a mi 12·3°/_o-nak felel meg. Nagyobb az eltérés az egyes szolgabírói járásokban. Míg a nagyobbára oláhok által lakott tölgyesi járásban a szaporodás 14·4°/_o, addig a felcsiki járásban 11·9, a gyergyószentmiklósiiban 12·2, de a kászonalcsikiben csak 0·6°/_o. A népességnek 91°/_o-a, a nem magyar ajkúaknak pedig 33·9°/_o-a beszél magyarul. Ennél nagyobb százalékok csak a nagy Alföld vármegyéi, az erdélyi részekben pedig csak Udvarhelymegye tüntet fel a magyarul beszélők számában.

Mondanom sem kell, hogy a népességnek magyar anyanyelvű 110.643 lakosa székely, ki magát a magyarnál is magyarabbnak kívánja vallani és tekintetni. Magyarságában annyira szívós és tántorithatatlan, hogy a közéje idők folytán betelepült idegen nemzeti-ségűeket is az első nemzedékekben assimilálja. A tulajdonképeni magyarok csak a hivatalnoki állásban ittlevők, kevés számú kereskedő és még kevesebb iparos-osztály közt fordulnak elő. A Gyergyószentmiklóson és Csikszépvízen nagyobb számmal élő örmények minden fentartás nélkül és teljes megnyugvással számithatók a székelység közé. Egyeseknek arczzsine talán barnább s arczélük inkább elárulja a keleti typust, de egyéb más alig különbözteti meg őket a székelytől.

A csiki székely erőteljes, edzett, munkabíró testalkatú. Nem szálas, inkább zömök testű. Legszálasabbak a kászoniak s a gyimesi csángók és átlag a legtörpébbek a gyergyóiak. Arczzsinük barna, vagy félbarna. Szakált nem viselnek. Az idősebeknél ritkán lehet látni Kossuth-szakált is. Hajukat rövidre vágják. A nők formásak és takarosak. A leányok hajukat két ágba — néha egy ágba — fonva, piros csokros szalaggal hátukon leeresztve, az előkelőbbek fejükön felkontyolva viselik. Kendőt ritkán kötnek. Azon ősi szokás, melyet hajdan a gyakorlat szentesített, hogy a bűnbe esett leány (»megesett személy») haját csak szalag nélkül viselhette s a templomban kendővel bekötött fejjel jelenhetik meg, ma már csak a hagyományé. Az erkölcsi érzék és ráartósság hova-tovább eltompul s a bűnbe esést ma már legfeljebb a csipős megjegyzések éreztetik az illetővel. Az asszonyok fekete fejkötőt viselnek, melyre színes kendőt kötnek. A fejkötőt (főként vagy csepesz) elfödő kendő használatában is az ősi szokás megszabta, hogy a kendő csak hófehér lehetett a katonarenden levőknél; jobbagyrenden levők házi szőtt, színes, koczkás kendőt viseltek. Ma ez a szokás is kiment divatból. A csak kissé módosak is ma nem viselnek kendőt, hanem az úrrendet utánozva virágos, szalagos fejkötőket és fejdíszeket tesznek fejükre. A ruházkodás többi része is éppen így meghódolt a divatnak. A székely

ember nyomorúságának egyik jelentős oka a nők fényűzése. Hajdan a maga szőtt kelmék tették a ruházatot a nőknél is. Ma alig lehet egy ruhadarabot látni, mely hazulról s nem a boltból került volna ki. A férfiak ruházkozásában a divat felé való átmenet már sokkal konzervatívabb. A férfiak máig is kivétel nélkül viselik a házi szőtt darócz nadrágot és ujjast. A fehér darócz nadrágot harisnyának nevezik s a többség általában azt viseli. A kisebb rész szürke darócz harisnyában jár. A harisnyát ünnepnapon a hosszú csizmaszárba huzzák, munkaközben azonban legtöbbsnyire a takarosan kötött bocskort viselik. A fiatalok nyárban gombos mellényt vesznek a hófehér tiszta szűk ingújra, télben rövid, zsinóros és kék vagy zöld posztóba szegett szürke darócz ujjast öltnék. Az idősebbek derékig érő bundát hordnak télben, melynek darócz, vagy flanel ujjai vannak. Hajdan hosszú, bokaíig érő, szürke darócz zekét viselt úgy a fiatalság, mint az idősebbek, melynek különös, kétoldalt kiálló bő eresztékkel ellátott szabása volt. A gyergyóiak az ugyanilyen zekét egészen fekete vagy festett daróczból viselték. Ma ilyen szabású zekét csak elvétve lehet látni. Itt érdemes feljegyezni azt is, hogy a székely határőrség fennállása idejében s azután is hosszú időn át a zekéről fel lehetett ismerni a rendi származást; mert a huszár renden levők zekéjének piros galléra, vagy a galléron legalább piros zsinora, a gyalog rendeknek kék galléra vagy kék zsinóra volt. Jobbágyoknak színes gallért vagy zsinórt viselni nem szabadott.

A gyimesi csángók viselete oláhos. Kieresztett hosszú, fehér ingöket széles bőr-öv (dészü) szorítja derekukhoz. Derékig érő bundát és fejez darócz harisnyát viselnek, mely a lábszáraikon ránczokat vetve van a bocskorba bekötve. A nők ruházkozására hasonlóan oláhos. Kevés igényű, inkább pásztorkodással és marhatenyésztéssel mint gazdálkodással foglalkozó nép. Erre utalja őket községeiknek és lakásuknak a hegyek, völgyek közt szétszórva való fekvése.

Az oláhok a tölgyesi és gyergyó szentmiklósi járás községeiben, hegyek közt szétszórt völgyek nyílásaiban, rendszeren a havasi patakok mentén laknak. Ez elzárkózottságuk alig fakaszt modern igényeket, miért talán ők mondhatók a legmegelégedettebb viszonyok közt élő lakóknak. E megelégedettséget igazolja a statisztika, mely az ő szaporodásukat a legkedvezőbbnek tünteti fel. Itt-ott szétszórva a vármegye többi községeiben is laknak oláhok, ezek azonban úgy viseltetnek, mint szokásokra a székelységhez simulnak. Őket inkább a vallásbeli különbség számítja az oláhok közé, mert hiába, a görög katolikus és görög keleti vallást követőket a nép közönségesen oláhoknak tartja még akkor is, ha egy szót sem tudnak — a minthogy nem is tudnak — oláhlul s ha nem is akarnak azok lenni. Ezeket csak egyedül és kizárólag az a nehéz akaoály tartja meg a görög katolikus vallásban, mely a római katolikus vallásra való közvetlen áttérést kizárja. A Csikszeredában újabb idő óta felállított ev. ref. körlelkészség az ilyeneknek névleg való megmagyarosítására nézve állandóan jó közvetítőül szolgál, mert annak révén évenként sokan térnek át a róm. kath. vallásra. Előbb ugyanis reformátusokká s rá 14 napra római katolikusokká lesznek.

A csiki székely nyelvjárás, bár mint ilyen a 8-ik nyelvjárás területéhez tartozik, azért a vármegye külön vidékein eltérő sajátosságokat tüntet fel, különösen a kiejtésben. Jellemző, de egyuttal szem-

betűnően nem szép vonása a nyelvjárásnak a hangok vontatott és elnyújtott ejtése, mely odáig megy, hogy egyes szavak végein mintegy szájjal visszhang keletkezik s így a szó egy szótaggal látszólag megtoldódik. E megtoldást alig lehet megfelelő betűvel visszaadni.

A nép büszke — mondhatnám gögös — és ráartós. Meg tud hunyászkodni, ha bajban van, de rögtön erőt vesz rajta természete, ha kimenekült a bajból s ekkor fennhájázó. A gúny és élczelődés mindig keze ügyében van, évelődni pedig egymáson nálánál jobban a világ egy népfaja sem képes. Egymásra gúnyneveket fogni s azt következetesen használni egész gyönyörűségére szolgál. Innen van, hogy községenként egész családok más gúnynéven ismeretesek, mint a mily néven a telekkönyvben vagy a választók lajstromában foglaltatnak. Némely községben majdnem minden embernek gúnyneve is van. Székely Ferencz (Doktor), Lakatos Ignác (Czukrász), Szőke Antal (Megháló), Lajos Károly (Pikulás), Kovács Agoston (Facsaros). Ezekre úgy ráragad a gúnynév, hogy gyermekeik már ezen néven neveztetnek s úgy lesz a Székely Ferencz fiából: Doktor János, a másik Czukrász Gábor, Megháló Péter, Facsaros Ignác stb. A kérkedés, henczégés és virtuskodás ha nem is főjellemvonás, de minden esetre számot tevő hajlam. miért a bicskázás, karórontás a fiatalabb nemzedéknek egyik ünnepnap szórakozása. A csendőr a legelső tekintélynek örvendő hatósági közeg. A városi rendőrnek még a vak koldus sem engedelmeskedik.

Az irni tudók számának szaporodásával majdnem párhuzamban terjed a szegénység és a nyomor, nem azért, mintha előbbi okozná az utóbbit, hanem azért, mert a műveltség haladásával fokozódnak az igények s ahhoz mérve nem fokozódnak a jövedelemforrások. Ugyanilyen arányban lépést tart ezekkel az erkölcsök hanyatlása és a nyegle vallástalanság. A hajdan buzgó — majdnem vakbuzgó — nép ifjúsága majdnem kérkedik az ő vallástalanságával s azt hiszi, hogy ezzel okosságot árul el. Ez a félműveltség veszedelmes állapota.

Hazafiságban erős és tántoríthatatlan, de azért elkeseredésében a cosmopolita iránynak könnyen hódol. Socialis hajlamai mindig készen állnak s a haz előtt levő padon ünnepnapok délutánjain sok ilyen eszme kerül tárgyalás alá. A hivatalnokot nem szereti s azt sok mindenféle baj kútforrásának tartja, de ha csak szeret és módját ejtheti, gyermekeit azért hivatalnoknak szereti nevelni s a kenyérkereső pályák közt ezt tartja legelsőnek. Ez megfelel ráartós hajlamainak. Iparossá csak teljes rászorultság, kereskedővé csak kedvező alkalom esetén lesz. A vállalkozási hajlam azonban nagy mérvben meg van a természetében. Számító is tud lenni, csak alkalom kell hozzá. Kár, hogy éppen ez az alkalom hiányzik a leggyakrabban, mert az ország legtávolabb szegletében mintegy elrejtve, úgy a kivitelnek, mint a behozatalnak drága szállítási árát minden téren neki kell hordoznia. E miatt alapos és nyugodt termelési vagy kereskedelmi irányt nem követhet, hanem kapkod, dolgozik, vállalkozik, fuvaroz stb., de az így nekéz verejtékkel innen onnan összeszerzett néhány fillér csak pillanatnyi szükségeit fedezi s mindegyre ott áll, hogy nincs betevő falatja. Olyan az élete, mint egy szédelgő bankáré, kinek minden perczen feje felett lebeg a csőd.

Pedig mindezek mellett a csiki székely szeret jól élni s a közben a mulatságot sem kerüli. A húsos étel egy héten egyszer-kétszer a

legszegényebb asztaláról sem hiányzik, mire tanuság az, hogy ma-napság majdnem minden községben legalább egy héten egyszer (szombaton) vágnak marhát, borbécsét avagy sertést. A napszámos népség még majdnem rátartósabb a gazdánál, mert az általában teljes ellátás mellett szokott dolgozni s ilyenkor napjában ötször kap ételt és legalább háromszor pálinkát. Az ételek közül napjában egyszer okvetlen húscs étel kell legyen. Az ötször való étkezés ideje így van beosztva. Reggel, munkába álláskor kenyér és pálinka; 8 órákor reggeli; 12 órákor ebéd és pálinka; délután 4 órákor uzsonna (kenyér, túró és pálinka), este vacsora és pálinka. Kalákázás, lakadalmazás, torozás, radinázás, búcsú, vásár, mindmegannyi alkalom a jó életre és mulatságra. Arató-, kaszáló-, trágyázó-, fahozó-, tilóló-kaláka majdnem minden héten van a szomszédházak valamelyikénél, lakadalom már gyéribben; de a torozásnál szokásos vendégeskedésben mindenki résztvehet hivatlan is. Egy módosabb háznál való torozáson marhát vágnak le a vendégségre. A radinázás a keresztelestől kezdődik, mikor a komák az otthon elkészített gazdag ebédet nagy kosarakban, fazékakban, kancsóokban viszik az újszülöttes házhoz, hol aznap vig mulatságot csapnak s a megmaradt ételeket — mert azoknak maradniuk is kell — otthagyják. Ezt a »megtisztelés«-t azután az újszülöttes házaspár egy év leforgásán belül viszonzozza, sőt évenként ezután is felváltva gyakoroltatik. Kinek több gyermeke — s ekkor természetesen több komája — is van, mind csak bőven jut alkalma a mulatságra s ezzel a költsékezésre. Egy-egy ilyen radina 10—20 koronába kerül. A kalákázás szép ősi szokás volt, mert minden gazdasági tömegesebb munkát közösen végeztek s a gazda ilyenkor megvendégelte a segítőköt. Ma ez is vendégeskedéssé fajult. Dél előtt — majdnem délfele — állnak munkába a kalákások, keveset dolgoznak, de annál többet esznek és legtöbbit isznak. A végzett munka értéke távolról sem felel meg a tetemes költségnek, melylyel a kaláka jár. Még legtöbbit haszna van a trágyázó kalákanak, mikor a messzire eső parcellára a szomszédság segít egy nap alatt a trágyát kihordani.

Az erkölcsök lazulásával párhuzamos lépést tart az iszákosság terjedése. A pálinkaivás szenvedélye oly mérveket öltött — különösen a szegényebb osztálynál, — honnan visszatérés már alig van. Községenként ismereteseek egyes alakok, melyek legtöbbször a korcsmákban hányódnak, dolgaikat elhanyagolják s józan óráikat is a korcsmárosok gazdasági munkájának végzésével töltik, mert már alig van az évnék olyan órája, melynek bérével a korcsmáros hitelét előre be ne itták volna. Örvendetes, hogy az ilyenek száma még kevés százalékot tesz, de évről-évre növekedik ez a százalék. Akad szülő, ki a korcsmában vele ügyelgő serdületlen gyermekét is kínálja pálinkával. E jelenség ruthén vonásokra emlékeztet, mely azonban nem a ruthénekkal való fajrokonságot, hanem azok sorsához közeldést jelent.

Újabb időben sok szó esett országgyűlésen, sajtóban, egyesületekben a székelység nyomorúságáról. E nyomorúságnak a csiki székelység is részesei. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vezetésével és az Emke közreműködésével 1902. év augusztus utolsó napjaiban Tusnád fürdőn székel congressus tartatott, melynek megállapodásai iránt nemcsak a székelység, hanem az egész magyar tár-

sadalom nagy érdeklődéssel viseltetett. Hogy a congressus határozatai, megállapodásai és kezdeményezései minő hatással fognak lenni a székely közállapotok megváltoztatására, azt csak a jövő mutatja meg. Maga a kormány is nagy figyelemmel van a székelyföld bajai iránt s azoknak enyhítése és némi rendezése végett kormánybiztost nevezett ki. Ma már egyhangú a vélemény, hogy a székelység baja a kisbirtokos-osztály elesésében van s a helyes irányú törekvés az, hogy elsősorban a nép ezen osztálya emeltessék ki a bajokból.

A művelődés haladásával a társadalmi igényeknek rettentő módon való felfokozódása s a közterheknek rémitő felszaporodása nagyban hozzájárult a bajok előidézéséhez. Mert azt tudni kell, hogy ez a nép a mily fogékony az uri hajlandóságokban s a műveltséget fitogtató külsőségek utánzásában, ép oly makacsul conservatív a megélhetési módok keresésében. A megélhetési módok gyarapítását oly apróságos és furfangos észszel kifundált fogásokban keresi, a melyek siker esetén sem pótolhatják a fokozott igényeket. Szóval a székely gyorsan halad a luxusban, de egészen elmarad az anyagi hasznat hozó közgazdasági források felkeresésében. Ennek azonban nem a székely az oka, hanem a közviszonyok, melyek őt a saját hibáján kívül az újabb és újabb modern törvények és közintézmények révén sodorták ez állapotokba.

Hogy ez állítasomat igazoljam s egyuttal documentáljam azt, hogy a mai gazdálkodási rendszer mellett — mely teljesen ugyanaz, mint ezelőtt évszázaddal — a csiki székely kiscgazda fenn nem tarthatja magát, ideiktatom egy kétőkrös kiscgazdának (kinek családja négy tagból áll) egy évi zárszámadását. Van ennek a kiscgazdának négy hold földje, melyből 1.50 hold természetes kaszáló, 0.50 hold belsőség és kert, 8 hold szántó, melyből évenként vetés alatt van 4 hold, ugarban 4 hold. A vetés alatt levő 4 hold szántón és az 1.50 hold természetes kaszálón, továbbá a belsőségen fenmaradó területen levő kertben jó termés idején termik: 24 hl. rozs, 5 hl. búza, 6 hl. árpa, 6 hl. zab, 4 hl. törökbúza, 10 hl. pityóka (burgonya), 7 szekér széna, 0.40 hl. paszuly, 0.60 hl. főzelék borsó, 0.40 hl. kendermag, 5 kgr. kenderfonál és apró zöldségfélék. Ezen termésből a legszigorúbb takarékság mellett eladásra kerülhet: 6 hl. rozs, 3 hl. búza, 3 hl. árpa, 2 hl. zab, 5 hl. burgonya, melyeknek piaczi ára teszen együtt 133 koronát.

A gazdaság így van berendezve: Van két ökör, 1 tehén, 4 tinó, 10 juh, 3 sertés, 10 baromfi. Ezek szerint az évi bevétel így alakul:

1. Termények eladásából	133 K
2. Eladatik két ökör 430 koronáért s helyette vásároltatik két tinó 240 koronáért, marad bevétel e czímen	200 »
3. Két sertés eladásából	40 »
4. Két bárány eladásából	10 »
5. Tojás, tej, vaj, baromfi eladásából	60 »
6. Fuvarozás és egyéb munkákból bevétel	60 »

Összes bevétel . . . . . 503 K

Egy ilyen kiscgazda minden munkáját ő maga a háza népével végzi, sőt néha maga és háza népe is eljár másnak dologra, mely

ezimen tehát kiadása nincs, sőt némi bevétele van. Legfennebb éven át trágyázó vagy arató kalákája van s ezen a czimen van kiadása.

Hasonlitsuk össze egy ilyen kisgazda mai kiadásait csak az ezelőtt negyven évi állapotok kiadásaiival, tételről-tételre. Az alábbi összehasonlításnál minden egyes tételt itt nem lehet külön magyarázni. A legtöbb kiadás vagy teljesen elő sem fordult ezelőtt 40 évvel, vagy csak nagyon mérsékeltén, ezenkívül a legtöbb dolgot, mely ma készpénzbe kerül, hajdan a gazda és háza népe sajátkezüleg állította elő, vagy annak szükséglete teljességgel elő sem fordult. A ruhákat otthon szőtték, varrták, sőt a ma viseltek közül a legtöbbet nem is viselték.

Az összehasonlítás ilyen:

	Most	Ezelőtt 40 évvel		Most	Ezelőtt 40 évvel
Allami adó	20.—	6.—	8 pár bocskor	15.—	5.—
Községi pótdadó átlag 60%	12.—	—	2 férfikalap vagy sapka	5.—	1:60
Utadó	4.—	—	2 ünneplő szalmakalap	4.—	2.—
Apaállat tartásdíj	3.—	—	2 viselő szalmakalap	—40	—40
Tenyészállatalapba	—90	—	1 fejkötő	6.—	3.—
Orvos, állatorvos, gyógyszer- szertár	4.—	1.—	2 női felső	16.—	1:20
Jótekonyszélu előadás	2.—	—	2 derék bundacsínálás	4.—	2.—
Egy tarisznyás bál	4.—	—50	2 pár bunda-ujj	4.—	—
Egyleti díjak	2.—	—	2 pár bocskorszij	1:20	—
Naptár és ponyvairoda- lom	—80	—	2 fejre való kendő	3.—	1:20
Vásári panoráma, állat- sereglet	—80	—10	2 hárász kendő	6.—	—
Apróbb kihágásokért büntetés, hajtópénz stb.	4.—	—	1 férfimellény	4:80	—
Kérelmek, írásdíjak, bé- lyegek	6.—	—	1 bolti, posztóujjas a le- génynek	10.—	—
Erdőölő bárczák	—96	—	1 szegett zeke csinálása a legénynek	4.—	—
Pásztorberek	8.—	3.—	2 hosszú zekecsinálás	—	3:20
Tánczdíj a legénynek és leánynak	2:70	—20	2 rend női ruha kelméje	16.—	4:50
Cséplés, lovasgéppel	6.—	—	Női ruhák csinálása	10.—	—
Pálinka egy évre	24.—	—	Csizma- és cipő-foltozás	5.—	1.—
Korcsmázás	20.—	—	Nyakraváló a legénynek	2.—	—40
Vásárokba járás	4.—	—50	Dohányos tárcza, szivar- szipka	1 20	—
Bucsujárás, imádságos könyv	2.—	—20	4 pár női harisnya	2:40	—
Kalákázás	6.—	1.—	2 pár harisnyakötő	1.—	—
Komaság, radinázás	8.—	2.—	2 pár kötött keztyű a nőknek	1:60	—
Dohány és szivarpapír	30.—	16.—	1 nagykendő	6.—	—
Gyújtó	8:20	—20	Párfium, rizspor, hajtű, gombostű, keményítő	4.—	—
Eczet, élesztő, fűszer	15.—	1.—	2 alsó szoknya	4.—	—
Kovács munkák	16.—	10.—	Mosdószappan, suvicsz	2.—	—
Kerekes munkák	20.—	—	2 fehér, gyolcs ujjas (rékli)	4.—	—
Világítás	10:80	—40	Karperecz, gyűrű, fülbe- való, kezelő-gomb, czérna	2.—	—10
Kávé, czukor	18.—	1.—	2 ünneplő kötény a bolt- ból	4.—	—
Montliszt, ünnepi ka- lácsnak és radinázásra	16:80	—	2 pár kezelő	1.—	—
Kádármunkák	8.—	1.—	1 esőernyő	3.—	—
Meszelő, seprű, nádseprű	2:60	—20	48 klgr. marhahús	31:14	23:04
Kötelek, vonószíj	3.—	—	10 klgr. sertéshús	8:80	4:80
2 pár csizma	16.—	12.—	12 klgr. sertés hús	7:20	5:76
3 pár cipő	17.—	—			

Osszesen . . 516:30 115:50

E kimutatás arra jó, hogy abból kézzelfoghatóan kitűnik a mai változott viszonyok fokozott mérvű igénye. Kitűnik nevezetesen az, hogy a mai igények kiadásai legalább is megnégyszereződtek, még azon az alsó fokon is, hol egy tiz holdas gazda áll. Mutatja ez a kimutatás azt is, hogy ama szerfelett takarékos kisgazdának mai nap-ság egyetlen fillére sem marad meg év végén, melyet gyarapodásra, módosodásra, beruházásra fordithasson. Csak egyetlen bevétele üssön ki alacsonyabb összegben, vagy egyetlen kiadása legyen magasabb s azonnal megbillen a mérleg. Így is még mindig 15 korona 30 fillér deficizzel zár, melyet csak a kiadások mérséklésével vagy a bevételek fokozásával tudna helyreütni.

Már most vegyük hozzá ezekhez azt, hogy a családot, vagy annak valamelyik tagját — rendesen az asszony népet — csak egy cseppet szállja meg az úrhatnáság s csak egy cseppet akar előkelőbbet játszani, nyomban beáll a nyomorúság. A takarozó cserge helyett paplant, a házi szőtt ágy- és asztalterítők helyett bolti terítőket, a cseréptányérok és fazekak helyett porcellán- és bádogedényeket, kávé készleteket, a fakanapé helyett töltött diványt, a pohárszék helyett kredenczet, a kendőszeg helyett kasztent (szekrényt), a láda helyett sifonért kell szerezni, az ablakra csipkefüggönyöket kell rakni, a szobába a medve-fűtő helyett modernebb érczkályhát kell szerezni stb. stb. A mely háznál ez megtörténik, ott többé nincs a javulásnak útja. A gazda korhelykedni kezd, adósságba keveredik s azzal vége van a család boldogulásának. Elvesz minden remény a jobb jövő iránt. De tegyük fel, hogy üssön be egy állatjárvány, mely a sertéseket, a juhokat vagy egyéb marhákat is elsöpri, avagy megöli a medve az egyik ökröt, tehenet vagy tulkot, a mérleg rögtön megbillen s a gazda a takarékpénztárra szorul. Avagy ettől eltekintve a házileánynak kérője akad, s férjhez kell adni, a házileány meg akar házasodni. Honnan veszi a kisgazda a kiházasítási költségeket máshonnan, mint a takarékpénztárból? Beáll egy rosz termés. Annyi gabona sem terem, a mennyi a ház szükségére elég. Miből pótolja a gazda a szükségét? A takarékpénztárból. A jég elveri a termést, az árvíz elviszi a takarmányt. Honnan pótolják a veszteséget? A takarékpénztárból. A költség határát arányosítják, tagosítják. Honnan kerülnek a költségek? A takarékpénztárból. Szóval manapság a leg-takarékosabb kisgazda is a családban előforduló bármi változás, vagy a gazdaságot érő bármi csapás vagy kár esetén csak a takarékpénztárhoz fordul. Mihelyt ez beáll, közel a veszedelem. Nem azért, mint némelyek egész együgyűen hirdetik s okozzák a takarékpénztárakat, hanem egyszerűen azért, mert a csiki székelynek már nincs egy megtakarított vagy megtakarítható fillére is, melyből a takarékpénztári hitelt kiegyenlíthetné. A végső szükségben igénybevett takarékpénztári hitelt már vagyonának és befektetett alaptőkéjének a husából vágta ki. Egyelőre bánkodik és kapkod ide oda, hogy bajából kiveessen. A sikertelenség láttára lassanként beleszokik az adóságokba, később már elfásul s lemondólag fogadja, ha elárverezik a házat és kevés földjét.

Ilyen körülmények közt az Albinával, a takarékpénztárakkal való ijesztgetés csak rémkép, mert nem ezek az okai a bajnak. Ezek csak a mediumok, melyekre ráfér a szidás. A baj sokkal gyökeresebb, hogysé azt pénztárat alapításokkal meg lehetne előzni. A bajnak

egyszerű oka az, mert az igények szaporodtak s minél tovább szaporodnak, a kiadások emelkednek, de a kisgazda most sem képes kevés birtokából nagyobb hasznót kiszorítani, mint ezelőtt évtizedekkel. Pedig a csiki székely ma sem restebb, ma sem tudatlanabb, ma sem vesztegetőbb, mint hajdan volt, de a mindennapi köz- és magánkiadások terheit kevés föld jövedelméből, mely ma is annyit termel, mint ezelőtt évszázadokkal, nem képes hordozni.

Ez a csiki székelységnek, mint kizárólag kisbirtokos népnek a baja, és semmi egyéb. Gazdasági téren kell tehát őt támogatni és megsegíteni, még pedig törvényekkel és közigazdasági intézményekkel. Ideiglenes segélyek, felsegitések, alalmazások és díkeziók alig segítnek a csiki székely baján.

A fentebb elmondottak daczára a csiki székely még sem akar hallani sem a birtokrendezésről, minek egyik oka az ő végtelen konzervatív-hajlama, a másik még ennél nagyobb ok, a korcsmákban és ülő padokon kifejlett közszellem, hol a vezetést legtöbbszörre a legnagyobb száju egy-két holdas tolakodó és mindenütt a közhelyeken harcsolók tartják kezökben; a legeslegnagyobb ok pedig az a minden lépten és nyomon látott végtelen és aránytalan nagy költség, mely a birtokrendezésekkel jár. A mostani rendezési költségek majdnem a rendezés alá kerülő birtokok értékéig emelkednek. Jelenleg tagosítás foly a vármegye néhány községében, de bevégezve és birtokba adva még egyetlen egy sincs a vármegye területén.

A szántó-területek földje — különösen a dombos, oldalas részen — homokos agyag, máshol fekete és szürke vályogtalaj. Itt-ott jó televénytalaj is fordul elő. Az Olt folyó mellett elterülő rétségek talaja kővér televény s néhol tőzeges.

A csiki gazda általában jól műveli földjét s minél kisebb terjedelmű az ő gazdasága, aránylag annál jobb conditióban van tartva. Trágyázni nemcsak szeret, de a szükséges trágya megszerzésére kiváló gondja van. Módos és költséges trágyagödrt, ha nem is szokott készíteni, de főgondja van arra, hogy trágyája minél bővebben gyűljön és hogy az lehetőleg érett állapotban kerüljön a földre.

Gazdasági eszközei ha nem is drágák, de azért megfelelnek azon kívánalmaknak, melyek a talaj jól műveléséhez kívántatnak. Mélyítő ekét, hengert, kultivátort, rögtörőt nem ismer, de annak helyét igyekszik alkalmas eszközökkel s különösen a művelésnek alkalmas időben való eszközlésével pótolni. Minden kis parcella földjének ismeri művelés természetét s annak szántásához, boronálásához és elvetéséhez külső és kiválasztja a legalkalmasabb órát. Ezzel sokat tud pótolni. Ha száraz a föld vetéskor, egész háza népével kiáll a parcellára s ott reggeltől estig fejszefokkal töri szét a galyakat. Kis vasekéje és vasfogú boronája ma minden gazdának van. Ha az elvetett magot nem takarja el a vasfogú borona, azt megterheli különböző sulyokkal s addig boronál, míg a föld kénytelen engedni. Vetőgép, aratógép alig van egynehány a vármegyében. A vetés kézzel szórva, az aratás kézi sarlóval végeztetik. A kaszával való aratás teljességgel nem honosul meg; nem azért, mintha a csiki székely épen oly jól le ne tudná aratni a gabonát kaszával, mint a tót napszámos, hanem azért, mert a rozs és buza általában magasabban nő, mint az Alföldön s kaszával való aratása, különösen ha meg van dülve, nehéz. E mellett egy kis szociális hangulat is ellenzi a kaszá-

val való aratás terjedését, mert a kaszával való aratás sok kézi sarlós napszámost mellőzne. Az árpát is, — sőt néha a búkkönyös árpát és zabot is — sarlóval aratják és kévébe kötik. A kereszteket 26—27 kévés kalongyákba rakják öt szegelettel. A 27 kévés kalongyába egy kéve a kalongya fenekébe felfelé visszatűrött kalászokkal helyzetetik a czélből, hogy az egerek a kalászt ne bántsák s hogy az alsó kévét a penészedéstől megmentse. A dombos szántó területekkel bíró gazdák az oldalakat váltó vagy fordító ekével szántják, melyekkel állandóan befelé fordul a barázda. Úgyes falusi kovácsok úgy ezen, mint a síkföldi kerülő ekét mindenütt készítik. A kétféle határon gazdálkodónak rendszerint annyi kerülő és váltó ekéje van, a hány fogata. Egy ilyen eke, taliga nélkül 14—20 koronába kerül, egy vas fogú borona 12—15 koronába. Mindezek mellett talán az ország egy vidéke gazdáinak sincs annyi tőkéje aránylag gazdasági eszközökbe fektetve, mint a csiki gazdának. Különösen szekerekben fekszik minden csiki gazdának majdnem egy kis vagyona. Külön van gabna- és szénahordó szekere, az úgynevezett egész vágás szekér, annyi, a hány fogata van, sokszor annál is több; ezen kívül van külön trágyahordó szekere, melylyel erdőlni is szokott, ugyanannyi a hány fogata van. Mindezekon kívül pedig — ha lovat is tart — van külön piacra járó, vagy úgynevezett »futkosó« szekere. Valamennyi szekér mind vasas és erős szerkezetű, de azért nem nehéz. Ilyenformán egy 10 holdas kis gazdának — kinek két lóva is van — három szekere, egy hat ökrös gazdának legkevesebb hét szekere van. Egy egész vágás szekér 90 koronába, egy félvágás 44 koronába, egy lovas szekér 120 koronába kerül. Ezek szerint egy két ökrös kis gazdának csak a legszükségesebb és nagyobb értékű felszerelésében mintegy 300—400 koronája fekszik.

Sokkal nagyobb holt tőkéje hever a gazdasági épületekben, mert azokat majdnem fölös számmal és terjedelemben építi. Egy kis gazdának a házán kívül van csüre, istállója, sütőháza, szekérszine, sertés-ólja, melyek mind külön épületek. Valamennyi épület takaros és lehető jó karban van tartva. Annyi épülete van egy csiki kis községnek, hogy az Alföldön egy város telnék ki annak anyagából és a ráfordított munkából. Csürt még az is épít vagy fentart magának, a kinek sem takarmánya, sem gabnája nem termik. Gabnát vagy takarmányt kazlakba rakni nem szokás s csak azóta jött szokásba kisebb mérvben, mióta a részes gőzcséplő gépek használatba jöttek.

Főtermény a rozs, melynek nagy része őszi s csak alig számbavehető része a tavaszi rozs. Tavaszi rozsot inkább Felcsikon és a gyergyói részekben vetnek. Kedvező években a rozs szalmája 1.50—1.70 méter magasságot is elér. Kalásza dús, szeme zöldes szürke színű és telt. Hlíter súlya 70—74 klg. Egy kat. hold 10—15 mri. hozamot is ad. Annál nagyobb az eltérés kedvezőtlen években, mikor egy kat. hold hozama alig éri el a 4—5 mmázsát. A lakosság főtáplálékát a rozskenyér teszi. Szebb, domborúbb és izletesebb rozskenyeret alig sütnék valahol, mint Csikban. Középtermés idején minden 10 éven felüli lakosra 414 liter rozstermés esik. Azért van, hogy egymás után következő terméketlen években a kukoriczafogyasztás oly nagy mérvet ölt, mert ilyenkor a kukoriczalisztból főzött puliszka pótolja a kenyér szűkét. Rendes körülmények közt s még

szűk esztendőkből is, a rozskenyér ritkán hiányzik az asztalfiókból. A kukoriczaliszt csak puliszka formájában használtatik táplálkozásra. kenyérnek sem magára külön, sem vegyítve nem. A tengeriművelés még nagyon csekély mérvű. A szükséglet nagy részét Oláhországból a vasut hozza. Kevesebb behozatal Háromszék és Udvarhely megyékből is van. A székely tengeri jól megéri Csikban, újabban mind nagyobb tért is hódít, de a némely években tavasszal, máskor kora őszszel beálló fagyok miatt ez is sokszor szenvedvén, művelése határozott irányt még nem vett. A buza haszonnal csak az alcsiki térségen s az azt szegélyező oldalon művelhető haszonnal, bár a megye minden részében vetnek búzát, legalább a házi szükség fedezésére. Az alcsiki buza kat. holdanként 7—10 mmázsát ad s hliter súlya eléri némely években a 83 klgrammot is. Különösen mint vetőmag, idegen vidékeken megbecsülhetetlen. Vannak egyes uradalmak úgy Erdélyben, mint Magyarországon, melyek buzavetőmagjukat időnként az alcsiki búzával frissítik fel. Árpát mindenütt termelnek a vármegyében. Legtöbbszörre frissen trágyázott földbe vetik. Általában a schwali árpát termelik, mely itt jól honosult s jól művelt földben kiválóan kifizeti a munkát, kat. holdanként 8—12 mmázsát is megtermik. Hliter súlya 62—66 klgr.

A rozs után — mint főtermény — a zab áll, melyet a gyergyói részekben termelnek nagyobb mérvben. Kiváló figyelmet érdemel, mert úgy mennyiségre, mint minőségre és súlyra nézve az ország egy vidéke sem kedvezőbb a zabtermésre. Hliter súlya sokszor eléri az 56 klgrammot is s ritkán áll alól 45 klgrammon. Kat. holdanként 14—20 hlitert és 7—10 mmázsát is megad. A gazdasági iskolánál különféle vető zabokkal tett kísérletek azt igazolták, hogy a csiki zabot termésmennyiségre az anderbecki, súlyra nézve pedig a duppai és Uj-Smaragd zab közelítették meg, de egyik sem multa felül; a ligowoi és Waldfiltler messze elmaradtak mellette. A főtermények közé sorolhatjuk a burgonyát, mely mindenütt bőven termik. A lakoságnak egyik főtáplálékát képezi, melyet főve, sülve, levesnek, husal, turóval számtalan módon készítve használnak tápláléknak. Művelését, kapálását a legnagyobb gonddal és előszeretettel végzik. Egy kat. holdon 30—60 mmázsá termék.

A kender- és lentermelésre is kiváló kedvezők a talaj és égalji viszonyok, azonban a termelés mérve alig megy túl a házi szükséglet fedezésénél. A kendertermelésre kiváló gondot fordít a kiskazda, de földjéből alig foglal el erre 100—200 □-ölnél többet. A gazda szerepe az elvetésnél megszűnik, mert a kender további művelése, nyövése, áztatása, tilolása gerebenezése, fonása, szövése már a gazdaszony szerepkörébe tartozik. A kendert kiváló sűrűn vetik, hogy annál vékonyabb szálát adjon, mi miatt rendszeren törpén marad. Magassága alig haladja meg az egy métert. Kézzel szokták kinyőni, még pedig kétszer. Előbb a virágos kendert júliusban, másodszor a magas kendert augusztus végén, vagy szeptember elején. A magas kender fejét megcsépelik s abból nyerik a jövő évi vetőmagot. Kendermagnak külön termelése teljességgel nincs szokásban, mint azt Udvarhely-megyében gyakorolják, hol a magnak való kendert a törökbúza között szokták termelni. Azért a csiki piacokon ritkán kel el az udvarhely-megyei kendermagnak, melyből magas, de vastagszálú kender termik. Legtöbb kendert Csik-Tusnádon s a vele szomszédos alcsiki községek-

ben termelnek. A csikszentmártoni országos vásárokon a tilolt kender és a házi szőtt kendervászon piaci árút képez. A paszuly, borsó, mák és tök inkább kertileg műveltetik, vagy a mezőre mint más termények közti mellékvetemény, legtöbbször a burgonya és tengeri közt. Lencsét nagyon keveset termelnek. A fejeskáposzta-termelésre majdnem minden községben arra külön rendelt »káposztás-kertek« vannak a rétségek szélein elterülő nedvesebb televényes területeken. A takarmányrépa-termelés hovatovább nagyobb tért hódít, de még mindig nem emelkedett megérdemelt méltatásra. Bükköny és zabos bükköny úgy magnak, mint takarmánynak megfelelő mennyiségben termeltetik, különösen oly községekben, hol a mezők egyes részein a hármasszorgórendszer vagy szabad gazdálkodás honosult meg. Lóhere és luczerna csak a belsőségekhez tartozó, vagy máshol állandó kerítésbe foglalt területeken termelhető. Ezideig csak mint zöld vagy száraz takarmány értékesül, mert az így rendelkezés alatt álló kis területeken a magtermelés, a cséplés nehézségei miatt alig fizeti ki magát. Nagyobb területű belsőségekkel vagy kertekkel rendelkező gazdák termelnek lóhermagot is, még pedig kiváló eredménnyel; mert a csiki bő csapadékos éghajlat, a mindig harmatos éjszakák, a kedvező talaj, mintegy ujjal mutatnak a maglóhertermelésnek kedvező viszonyaira. Ezt már minden értelmes gazda átlátja; de mit tehet, ha az ősi gazdasági viszonyok a termelést lehetetlenné teszik. Az ősi kétnyomású vagy némely községben a rendszertelen és minden okosságot nélkülözően beosztott háromnyomású rendszer mellett a mezőn lóhertermelni teljességgel nem lehet; mert hogy annak termését csak az elvetés évében használja a gazda, azért nem érdemes elvetni, a második évben pedig a vetés nyomásba kerül, vagy a háromnyomású rendszer mellett is az őszi és tavaszi közös legeltetés úgy is tönkreteszi azt. Ha egyéb semmi indokot nem lehetne felhozni a tagosítás szükségessége mellett, már ez az egy indok is elég volna arra. Egy kizárólag állattenyésztésre utalt vidék lakossága elől a birtokviszonyok és a gazdálkodási rendszer ilyen tarthatatlan állapota zárja el a megélhetés és boldogulás útját. Pedig Csikban egy kat. holdon könnyen megterem 2—3 mm. lóhermag, mint azt a közelmúlt években szerzett tapasztalatok elég kézzelfoghatóan igazolták. Ehhez azt is hozzá lehet tenni, hogy a termelt mag minőség dolgában is az első rendűek közé tartozik, mert hektoliter súlya 80—85 kilogramm, a mellett pedig az égalj nem kedvez az arának.

A birtokviszonyok — ázsiaiak is mondható — állapota okozza azt, hogy a 121.051 kat. hold szántó területből csak 69.680 kat. hold van bevetve s ezzel szemben az ugar terület 53.407 kat. holdat tesz. Ez annál sajnosabb, mert a székely ősi hajlmainál fogva okvetlenül gazdálkodó nép lévén, Csik vármegyében mintegy 22.000 földbirtokos van, kiknek mindenikére átlag két hold földbirtok esik. A nagy többség azonban még ez átlagos területtel sem rendelkezik, mert nagyobb azoknak a száma, kik 0.5 holdtól 1—2 holdig bírnak, sőt nagy azok száma, kiknek félhold birtokuk sincs. Ez állapotból pedig viszont nem következik az, mintha a nagyobb birtokok és birtokosok tennének számot. Száz holdon felüli birtokos 175 van Csikmegyében, ennél kevesebb csak Arvában és Turóc megyében van. Ezen számból a legtöbb az erdei legelő és kaszáló, valamint az erdőterület útján kerül a 100 holdon felüli birtokosok közé. Olyan birtokos, ki szántó-

területe alapján van a 100 holdas birtokosok közt, csak 11 van a vármegyében. A 100 holdon felüli birtokosok közül is 30 haszonbérlet. Csak az összehasonlítás szembetűnősége kedvéért említem fel, hogy például Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 1970 földbirtokos van 100 holdon felül, kik majdnem mind szántóban bírják a 100 holdon felüli területet.

A föld vételára az utóbbi öt év óta tetemesen leszállott. Míg azelőtt egy hold rét 800–1000 korona, egy jobb szántó 400–600 korona vételárat is elért, addig most az előbbi 400–500, az utóbbi 200–300 korona vételárat sem ér el. Sőt vannak községek, hol földbirtokot semmi árért nem lehet értékesíteni.

Nem lehet dicsekedni vele, hogy a vármegye éghajlata valami nagyon kedvező volna a gyümölcsstermelésre, de azon tulzásba sem lehet menni, hogy az e téren kifejtett törekvéseket oknélkülinek lehetne mondani. Kényesebb és igényesebb gyümölcsfajtaikat nem lehet meghonosítani, de vannak fajták, a melyeknek termelése haszonnal is járhat. A közelmúlt évtizedekig a gyümölcsstermelés ügye egészen el volt hanyagolva, míg a vármegyei gazdasági egyesület indítványára maga a vármegye meg nem vetette annak alapját s szabályrendelettel be nem állította minden községben a faiskolákat s ő maga is elől nem járt azzal, hogy a székhelyen minta-faiskolát s vármegyei faiskola-felügyelőt állított be. Voltak addig is egyes pontjai a vármegyének, hol magról tenyésztett gyümölcsfákra figyelemre méltó mennyiségű gyümölcs termett, de a fák nemesítése s azoknak szorgalmasabb szaporítása és gondozása csak az utóbbi két évtizedben vett lendületet. Delnén, Ménaságon, Szentgyörgyön, Bánkfalván addig is voltak gyümölcsös kertek, ma azonban napról-napra szaporodnak a vármegye minden szögletében a fákkal szépen beültetett gyümölcsös kertek és a fásítások. Vannak már szakértelemmel kezelt és gondozott gyümölcsösök, melyek jól kifizetik az alapítók fáradozásait. Utak, közterek fásítása is szépen halad, részint a közutakon az állam gondoskodása, részint községek és egyesek buzgólkodása folytán. Csikszeredában például ezelőtt húsz évvel alig lehetett volna látni egy odvas fűzfát, míg most a vármegyei ház környékén gyönyörűen fásított parkok, néhány utcában fejlődésnek indult sorfák vannak. Gyergyó-Szent-Miklós utcáit és közttereit állandóan tartott kertész gondozza és fásítja.

A vármegyei faiskola-felügyelő által 1901. évről összeállított jelentés szerint 48 községben van faiskola, melyekből a lefolyt év alatt 8614 nemesített oltvány adatott ki, a megmaradt oltványok száma 17.642, a vadonczok száma pedig 29.345. A vármegyei gazdasági egyesület által fentartott központi faiskola és a községi faiskolákat ingyen oltógalyakkal és vadonczokkal ellátja. Igen szépen támogatja a törekvéseket az államvasutak osztálymérnöksége az által, hogy az összes vasuti pálya- és őrházakat gyümölcs- és vadfákkal évről-évre mindjobban benépesíti. Az országutak befásítása is szépen halad s a közelebbi évek alatt már vagy 500 darab almafa ültetettet ki a Gyimes felé vivő országút mellé. Ezen kiültetett fak élő bizonyosságot tesznek azon előítéletes feltevés ellen, hogy a nép nem fogja megkímélni azokat. Szépen díszlenek s alig fordul elő, hogy egyet is megrongálnának közülök.

Ez ideig az összes gyümölcsszükségletet a szomszéd Udvar-

hely és Háromszék megyék fedezték. Nyár derekától tél kezdetéig járják a gyékényes gyümölcsáruló szekerek az utcákat. Sok ezerre megy az, a mit e révén még mindig kivisznek Csikból.

A konyhakertészet teréről alig van feljegyezni való. Házi szükségletét mindenki — kivéve a városi lakókat — saját kertjéből fedezi. Minden háziasszony kicsiben konyhakertész. A mi a házhoz zöldségféle és egyéb kerti főzelékkéle szükséges, azt a háziasszony maga termeli és állítja elő. Ebben kivétel legfennebb a káposztára, hagymára és ugorkára nézve van, mennyiben a káposztatermelésre alkalmas földdel és területtel nem minden háziasszony bir, a télire való hagymát pedig az udvarhely megyei szomszéd községek asszonyai hozzák a csikiaknak, nem azért, mintha a hagyma Csikban is épen olyan jól meg nem teremnék, hanem egyszerűen ősi megszokásból. Ez olyan ősi megszokás, melylyel szemben még nem kísérelte meg egyetlen csiki sem szakítani s még kevésbé kísérelte meg valaki azt, hogy az udvarhelyiekkel concurráljon. Ugyanez áll az ugorkára is, melynek behozatalában azonban már a háromszékiek járnak elől. Ebből sem fedezi a helyi szükségletet a termelés.

Különben konyhakerti és zöldségféle termékekért a szomszéd vármegyék még mindig sok pénzt visznek ki a vármegyből. Ennek oka az, mert a csiki székely a krajczáros üzletre teljességgel semmit sem ad, ő csak az olyan üzlet iránt bir fogékonysággal, mely forintokban és százasokban csinál forgalmat. Erre pedig tőkével nem rendelkezik. Üzérkedik gabnával, marhával, juhval, lóval szívesen, mert ott forintok szerepelnek, de megveti a zöldséggel, tojással, tejjel, vajjal való kereskedést, mert azokkal csak krajczároskodni lehet. Zöldséget termel a kertjében, de a fölösleget már nem kívánja értékesíteni. Szóval megveti a krajczárt. A konyhakerti magvak termelése teljesen elhanyagolt lett. Azok majdnem kizárólag magkereskedőktől vásároltatnak. Káposzta-, ugorka-, murokrépmag termesztése nagyon korlátozott.

A virágkertészet kezdetleges állapotát éli. Ha azonban van valami igaz abban, hogy a virágokkal való foglalkozás nemesíti a hajlamokat s az azok iránti előszeretet gyöngédebb érzelmeket fakaszt az emberi kebelben, úgy e vármegye népéről a legkedvezőbb bírálatot lehet mondani. Ősi szokása e népnek, hogy a legöregebb asszony is, ha templomba megy, néhány szál friss virágot visz a kezében, melyet zsebkendője csücskébe takargat, vagy imádságos könyvének leggyakrabban felnyitni szokott lapjai közé szorít. A fiatal leányok nyílt virág nélkül templomba, búcsúra vagy tánczba alig mennek. Ezen ősi szokás kifolyásaként a virágot minden háznál ápolják és tenyésztik. Alig van egy néhány négyszögölnyi kertecske, melynek ágyásai közt egy darab helyet ne a virágos ágyások foglalnak el. Alig van székely ház, melynek utczára nyíló ablakaiban ott ne állna két-három cserép virág télen is. Ha ezekből következtetést lehet vonni a nép hajlamaira s ha a költőnek igazat adunk mikor azt mondja, hogy a ki a virágot szereti, rossz ember nem lehet, akkor valójában előnyös következtetéseket vonhatunk magára a népre. A virágmagvak termelésére nézve ugyanaz áll, mit fennebb a konyhakerti magvak termeléséről említettem.

A vármegye területét tevő 844.375 k. hold művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg: Szántó 121.051, kert 8.205, rét 186.347.

parlag 22' (az orsz. statisztika e területet »szőlő«-nek veszi fel, ilyen pedig nincs), legelő 174.341, erdő 326.373, nádas 2.—, nem termő 15.341. Százalékokban: szántó 14·55, kert 0·99, rét 22·41, legelő 20·96, erdő 39·24, nem termő 1·85.

Ezen területből búzával van bevetve 6.330, rozsossal 25.514, kétszeressel 160, árpával 8.721, zabbal 18.185, borsóval 310, tengerivel 2.358, burgonyával 4.467, takarmányrépával 109, kenderrel 968, lennel 240, mákkal 60, fejeskáposztával 515 kat. hold, 96 hold paszuly, lencse, tök, tatárka és zöldségfélék közt oszlik meg. Figyelemre méltó, hogy zöldségfélével az egész vármegye területén csak 15 hold terület van bevetve. A takarmánynövények közül búkkönnyel és zabos búkkönnyel 1.071, lóherrel 323, luczernával 227 kat. hold terület van bevetve (1889 ben lóherrel és luczernával összesen még csak 221 hold volt vetve, most 550 hold). A bevetett terület 69.680, az egész terület 53.407 kat. holdat tesz.

A legelő-területből közös 120.350, nem közös 53.991 kat. hold. A korlátolt forgalmu birtokok összes területe 422.494 kat. hold, melyből haszonbéres kezelésben 39.180 k. hold van, a többi, tehát az összesnek 91·51%-a házi kezelésben van. A közös erdő területe 265.307 hold, melyből községi 102.465, közbirtokossági 162.842 kat. hold. A községi, városi és törvényhatósági birtokok összes területe 185.384 kat. hold. A kincstárnak csak 2 kat. hold területe van. Róm. katolikus lelkési és templomi birtok 16.878 kat. hold, tanítói és iskolák birtokai 376 kat. hold. Gör. kath. templomi, lelkési és iskolai birtok 83 kat. hold, községi iskolák birtoka 270 kat. hold, vasutak birtokai 898 kat. hold.

A vármegyében üzött gazdálkodás alapját mindenesetre az állattenyésztés teszi. A 174.341 kat. hold legelő és 186.347 kat. hold rét, így összesen 360.688 kat. hold terület van olyan, mely egyedül és kizárólag állattartás által hasznosítható. Ha e területhez még hozzáadjuk az 53.407 kat. hold ugar területet, mely többé-kevésbé szintén legelőül szolgál, akkor azt mondhatjuk, hogy összesen 414.095 kat. hold területet lehet állattenyésztés által hasznosítani. Az ilyképen hasznosítható terület mintegy 80%-át teszi az összes mezőgazdaságra használt területnek. A legelőül felvett összes területből közös 120.350, nem közös 53.991 kat. hold. A közös legelőterületek gondozására kevés, vagy épen semmi gond sem fordítottatik, miért azoknak kövér és tápdús füve inkább letapostatik a rajtuk csatangoló és semmi rendszer által nem korlátolt közös és magáncsordák által. Az ilyen legelők tisztításával vagy éppen trágyázásával alig törődik valaki. Hogy egyes területeken egyszerre sok, másikon pedig ugyanekkor kevés állat legel, azzal nem törődik senki.

Az állattenyésztésben mindenesetre a főszű a szarvasmarhatenyésztésre esik. Általában a magyar-erdélyi faj tenyésztetik. Köztenyésztésre csak ezen fajbeli bikák engedélyeztetnek. Magánosok tartanak kevés számú nyugati fajmarhát, legtöbbszörre pinzgaut. A szarvasmarhák száma 81.185, melyekből egy négyszögkilométerre 1.807 és ezer lélekre 711 darab esik. Az előbbinél az országos átlag 2.092, az utóbbinál 388. A területhez viszonyított szám tehát nem éri el az országos átlagot, de a lakossághoz viszonyítva majdnem kétszeres számot tesz ki. A szarvasmarhák átlagos súlyát tekintve, míg Csikban a bikának 349, a tehénnek 212, az ökörnek 245 kg. az

átlagos súlya, addig az országos átlag 485, 340 és 452 kg., tehát a csiki szarvasmarhák átlagos súlya az országos átlagon jóval alul marad. Nem ezen viszony áll fenn azok értékére nézve; mert míg Csikban a bika értéke 503, a tehéné 126, az ököré 272 korona, addig az országos átlag 344, 160 és 263 korona. Értékre nézve tehát csak a tehén értéke marad alul az országos átlagon; a bika és ökör átlagos értéke jóval felülmúlja az országos átlagot. A szarvasmarha-értékből egy lakosra átlag 61 korona érték esik. A létszám az 1884-iki országos összeírás óta (65.496) 15.699 darabbal szaporodott.

Jótékony hatással van a szarvasmarha-tenyésztésre a földművelési miniszternek azon intézkedése, hogy köztenyésztésre szükséges tenyész-bikák beszerzésében a községeket árendaményekkel segízei s még nagyobb hatása van azon intézkedésének, hogy az állattenyésztési kerületi felügyelők által a szükséges tenyészbikákat lehetőleg helybeli tenyésztőktől vásárolja be. Ezen intézkedésekkel két irányban hat a tenyésztés fellendítésére. A tenyészbika-nevelés újabb időben a kiskgazdák körében örvendetes lendületet vett, bár még mindig kívánni valókat hagy fenn, különösen azon irányban, hogy a felnevelendő állatokat nem elég szigorú körültekintéssel válogatják meg, mi miatt a gazdasági egyesület által évenként rendezni szokott tenyész-bika-kiállítás és szemle alkalmával még mindig nagyobb százalék selejteztetik ki. A tenyészbikák nevelésére maga a vármegye is nagy gondot fordít s a földművelési ministerium segítségével a csikszeredai gazdasági iskolánál törzsgulyát és istállót állított be, hol évenként 5—10 tenyészbika neveltetik a köztenyésztés czéljaira. A törzsgulya 20 tehénből s ennek ivadékaiból, 68—80 db. szarvasmarhából áll. A köztenyésztésre a községek által tartott tenyészbikák rendszeren minden este a legelőről hazajáró tehéncsordákkal járnak, mi miatt számtalan eset merült fel, hogy az egyes bikanevelők által állandóan istállózott tenyészbika, mikor az ilyen csordákkal legelőre került, lesóványodott s tenyészképtelenné vált. E bajon a vármegye közönsége úgy kívánt segíteni, hogy a törzsgulyában nevelt bikaborjúk számára mintegy 200 kat. hold erdei legelőterületet vásárolt össze s így lehetővé vált, hogy a nevelés alatt álló bikaborjúk nyáron át legelőn tartathassanak. Ebből azon hátrány állott be, hogy a kis korától nyári legelőn tartott borjúk későbbre fejlődnek s két éves korukban ritkán bocsáthatók köztenyésztésbe. Ennek oka pedig az, mert a legelőterület tagosítatlan lévén, egyes parcellái legeléssel ki nem használhatók. Legnagyobb oka pedig az, mert a kérdéses területek már hat év óta tagosítás alatt állván, annak javítására és gondozására a területnek kilátásban levő változása miatt a kiszakítás előtt semmi figyelem nem fordítható.

A havasi községekben a »mokány« vagy csiki elnevezés szerint a »csángó« marhát tenyésztik a lakosok, különösen a tölgyesi és gyimesi községekben, mely faj általában szembetűnően kisebb termetével, buta fejével, legtöbbnyire hegedű-nyakával, felálló kecskeszarvával különbözik a magyar-erdélyitől. Előnye az, hogy soványabb tartást eltűr s jobban fejlett egyedei állítólag nagyobb tejelő képességgel bírnak. Újabb időben nagy figyelem tárgya lett ez a fajta s az országos állattenyésztési felügyelőség már külön tenyészeteket állított be az ezen fajtából származó tenyészbikák nevelésére.

A szarvasmarhatenyésztés a vármegye gyermekgyógyászati részében sokkal

fejlettebb fokon áll, mint a csiki részen, melynek egyszerű magyarázata az, mert a gyergyói községek aránytalanabban módosabbak közjövödelmekben s így a községi tenyészállatokat nemcsak nagyobb számban, de válogatottabb és értékesebb minőségben is szerezhetik be, minek látszatja meg is van a marhaállományon. Az egész állományból közös legelőre jár 50.025 db. szarvasmarha, tehát az egésznek 61-62% a, A vármegyei állattenyésztési szabályrendeletben gondoskodás van arról is, hogy a községek idővel tenyészállat-alapot gyűjthessenek s ez uton mód nyújtassék nekik arra, hogy idővel ezen alapok segítségével vegyék igénybe a köztenyésztésre kívánt apaállatok beszerzésénél. Egyes községekben már tekintélyes összegek gyűltek be. Minden összeirt tehén és kanca után évenként 20 fillért, a koczák után és anyajuhok után évenként 10 fillért fizet minden tulajdonos ezen alapok létesítéséhez, melyet a községi bíró kizárólagos anyagi felelősség mellett 5% gyümölcsöztetéssel kezel.

A lótenyésztés meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Az 1884. évi összeírás óta az állomány 1626 darabbal szaporodott ugyan, de ez a szaporodás alig nevezhető előnynek. Jelenleg 13.847 darabot tesz ki az összes állomány, melyből minden 100 négyszögkilométerre 208 darab, ezer lakosra pedig 121 db. esik, holott az országos átlag előbbinél 706, utóbbinál 131 db. A fennebbi állományból közös legelőn tartatik 8.857 db. A lovak összes értéke 1,719.843 korona, melyből egy lakosra 133 korona esik. Ezen összehasonlításokból is az látszik, hogy a gazdák majdnem közönyösek az állattenyésztés ezen ága iránt. A hajdan híres székely ló ma már ismeretlen. Mióta a székely huszár katonaosztály megszűnt s mióta a katonalóvat a székelység nem maga tenyésztí a maga számára, azóta a lótenyésztésnek is vége van. Az állam által részint ingyen, részint csekély díjértfedeztetésre állított méneket alig veszi igénybe a gazdaközönség. Ezen állapotnak legfőbb oka — szerintem — az, mert a ló általában kényesebb természeténél fogva több figyelmet, gondozást és ápolást igényelvén s ebből folyólag hamarabb is kitéve lévén a különféle betegségeknek és könnyen átörökölheto hibáknak s mindezekon felül rögtönös értékesítketésnek, a székely tartózkodó hajlam nem nagy előszeretettel viselkedik tenyésztése iránt s csak az éppen elkerülhetetlen vagy éppen kényszerűbb számban tartja. Ezen hajlamból következik az az előítelet, mely a lovat gazdasági célra csak rászorultságból tartja alkalmasnak; mert — kevés kivétellel — ígás lóerővel csak az gazdálkodik, kinek már az ökörvételre szükséges tőkéje hiányzik. Az elszegényedő gazdát úgy jellemzi a székely példabeszéd, hogy ökrön kezdte, tehénen folytatta és — lóval végzi. Ez azt akarja jelezni, hogy a gazdaságban használt ígás lóerőre már csak a 10—50 korona értékű lovak használatnak. A fennebb mondottaknak bizonyítására nem szükség, hogy a statisztika számainak összevetését vegyük igénybe: elég, ha egy országos vásár lóanyagát pillantjuk meg a vármegye bármelyik pontján. Azt látjuk, hogy az eladók és vevők legnagyobb contingensét a sátoros cigányok teszik ki, a kik pedig köztudomás szerint vajmi csekély vásári forgó tőkével mozdítják elő az adást és vételt. Nevezetesebb forgalmú lóvásár nincs is, miből önként következik, hogy a jobb anyag itt nem is kerül piacra, hanem legtöbbsnyire kézből történik az adás-vevés, vagy a vevő és eladó idegen vármegye piacát keresi fel árújával vagy keresletével.

Az 1894. évi XII. t. cz. e téren is valami változást fog előidézni, mennyiben a 10 év leteltével a községi fedezettő ménnek beállítására a községeket kötelezni fogja. Ezen kötelezettség végrehajtása ha újabb terheket is fog hozni a birtokosságra, de annak fejében a lótenyésztésnek lendületet ad. Egyes községek birtokossága már is átlátta a községi ménnek beszerzésének szükségét s minden kényszer nélkül szereztek be már olyanokat. Így Csíkszenttamás, Jenőfalva, Szentdomokos és a gyergyói községek majdnem mindenik tartanak községi méneket. Az állami fedezettő állomásokon felállított méneket a gazdaközönség nem a fizetendő bér nagysága miatt nem veszi igénybe kívánt mérvben, hiszen sok helyen az ingyeneseket sem használja, hanem azon czeremoniális eljárás untatja a hágatástól, hogy tenyészkanczáját az ötödik-hatodik községbe kell elvezetni, hol a hágó ménnek székelnek, még pedig nem egyszer. Hozzájárul ehhez az is, hogy egyéb elfoglaltságai mellett nem ér rá megfigyelni az időpontot, mikor a mént igénybe kellene vétetnie, vagy kanczáira épen azon időben van szüksége. A községi ménnek beállításával ez az állapot lényegesen meg fog változni.

A vármegyei sertés-állományt 27.222 darab sertés teszi. Az állomány legnagyobb része mangalicza keresztezés mindenféle kevert fajtákkal. E kevert keresztezésekből oly szép állomány fejlődött ki, mely úgy is mint zsir-sertés, úgy is mint hús-sertés figyelemre méltó. A sokféle színű és fajtájú keresztezésből legtartósabb, legedzettebb s testalkatra nézve is legnagyobbak a sötétszürke, hosszú testű, rövid lábú és mangalicza fejű sertések, melyeknek szőre durvább és sertésebb a mangaliczánál. Alakja némileg emlékeztet a bakonyi sertésre Jó legelő-sertés és elég hizékony. A gyakorlati élet azt igazolta, hogy a minél durvább fajtákból előállott egyedeknek van a legnagyobb ellenálló képességük a sertés-betegségekkel és járványokkal szemben. A sertés-betegségek és járványok 1900-ban és 1901-ben itt is nagy mérvben megapasztották az állomány számát. Az 1834-iki összeírás óta az állomány 378 darabbal fogyott. Az egész állományból 100 □-kilométerre csak 605 drb esik, míg az országos átlag 2276: ezer lélekre 239, az országos átlag 422 darabjával szemben. Tehát a terület arányában majdnem négyszeresen, a lélekszám arányában majdnem kétszeresen kevesebb a sertések száma az országos átlagnál, mely szerint minden tíz lakos tart 2.39 drb sertést. Nagyobb tenyészet nincs a vármegyében s a tenyésztéscél csak a házi szükséglet fedezésére irányul. A nép maga nemcsak kedveli a sertéstartást, de annak gondozását különös figyelemben is részesíti. Még a legszegényebb családnál is nyáron át ritka gondozással tartatik egy-két szüldő, melyekből tél kezdetén egy kis szalonna és zsir kerül a házhoz.

Nyáron át a sertések községi csordákban az ugar határon legelnek, honnan minden este hazajárnak. Ezen legeltetési rendszer sertésjárványok idején nagyban hozzájárul a járvány terjesztéséhez s annak idejében való elfojtását majdnem lehetetlenné teszi. Az ugar határon sehol sem lévén semmi árnyékos hely, a sertésnyáj a legforróbb nyári meleget szenvedni át, e mellett pedig sok helyen még a friss ivóvíz is hiányzik. Esős nyáron át a felszántott és sáros ugaron, különösen tavasszal és hűvös őszön szintén sokat szenved a sertésnyáj. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha egy-egy járvány majdnem az egész állományt megsemmisíti. A számbeli szaporodásnak akadálya az is,

mert makkot termő erdőség a megye területén aránylag kevés lévén, a hosszú téli tartás sokba kerül.

A nagy terjedelmű legelők okszerű kihasználása végett, még nagyon hosszú időn keresztül fontos hivatása lesz a vármegyében a juhtenyésztésnek. Jelenleg is fontos szerepet tölt be, bár a hazi szükségletnek, túróval és gypjuval való ellátása keretén túl alig terjed. Az egész állomány 120.677 darabot tesz, melyből 100 □-kilométerre 2686 (országos átlag 2522) és ezer lakosra 1058 (országos átlag 468) darab esik. 1884 től 7210 darabbal szaporodott az állomány. Ez a szaporodás azonban jelenleg csak a statisztika adata, mert a múlt 1901. évben s jelen év elején legkevesebb 25.000 drb juh hullott el metélőkórban. A számbeli arány az országos átlagnak megfelel, sőt a lakosság arányához képest az átlagot majdnem háromszorosan mulja felül. Az általában tenyésztett raczka-juhnak azon jó tulajdonsága mellett, hogy jó tejelő és szívós, azon hátránya van, hogy teste kicsiny és gypja durva, rövid. A csiki juh alig nyomja meg a 20—25 kilogrammot. Egan Ede szerint a belterjes gazdálkodási rendszer terjedésével a juhállomány legelőterületét a szarvasmarha foglalja el s így hovatovább a juhlegelés a havasokon feljebb szoríttatik. Ebben tökéletesen igaza lévén Egánnak, még sok évtized fog elmúlni míg Csikban a belterjes gazdálkodás ezen nyomai észrevehetőek lesznek. Addig tehát mint az állattenyésztés egyik legfontosabb ágát kell tekinteni Csik vármegyében a juhtenyésztést.

A juhok nyári legeltetése esztenázással van egybekötve. Minden községben van ilyen úgynevezett »esztena-társaság« kettő-három, sőt több is, melyek mindenikének együtt 2—300 fejős juha van. Minden ilyen esztena-társaság külön autonóm testület, mondhatnók szövetkezet, melynek külön gazdája vagy bírása és igazgatósága van. Az igazgatóság fogadja fel minden tavaszon a pásztort, melyet bácsnak neveznek. A bács ingyen tartozik őriztetni a meddő csordát is s tartozik a juhok tulajdonosainak minden egyes fejős juh után évenként 8 kgr. sajtot és 1 kgr. ordát beszolgáltatni. A gypjú és bárány a tulajdonosé marad. A trágyát kosarazás útján értékesítik úgy, hogy azt már tavasszal egész nyárra elárverezik. A trágyázás haszonbérbeadásából befolyó jövedelem a társaság pénztárába foly, melyből egyrészt a báccsal kötni szokott szerződés megkötése és a végleszámlálás végett tartatni szokott gyűléseken lakomára fordítanak. A megmaradó összegből néhol egy-egy tűzfecskendőt szereznek be. A 200—300 db juh trágyája hetenkint 2—3 koronaért szokott bérbevételni. A juhok számára szükséges legelőjárást a községi előljáráóság szabja meg. Egykét esztena rendszeren az ugaron, a többi a havasi legelőn nyaral Szent Mihály napig, vagy az erdei kaszálás befejeztéig, mely időponttól fogva minden csorda szabadjárást kap.

Nagy hátránya a juhtenyésztésnek az, hogy a nagy mennyiségben fejt juhtej a lehető legprimitívebben dolgoztatik fel sajtnak, mi miatt a juhtúró semmi néven nevezhető jelentőségre szert nem tehet. A tudatlan és okatlanul számító »bácsok« gombákkal, füvekkel oltják be a tejet, melyből így a lehető legélvezhetlenebb, savanyú, sovány sajt készül; mert nekik semmi érdekük abban, hogy a sajt jó minőségű legyen, hanem érdekük csak az, hogy a sajt minél víztartóbb és így minél súlyosabb legyen s hogy minél kevesebb tömegből szolgáltatassák be fejős juhonként a köteles 8 kgr. sajtot és 1 kgr. ordát.

A kecsketenyésztés az erdőtörvény életbeléptetése óta s az erdőségeknek állami kezelésbe vétele óta kis mérvre szorult. Habár az újabb összeszámolás némi szaporodást tüntet is fel, de ez még mind nem ad okot arra, hogy arról mint tenyésztésről megemlékezhessünk. A vármegyében összesen 7.460 darab kecske van, melynek legeltetéséről külön vármegyei szabályrendelet gondoskodik.

Utóbbi évtizedekben a bivalytenyésztés is némi jelentőségre emelkedett. Vannak községek, hol már a nagyobb számú bivalytenyésztés érdekében köztenyésztésre szolgáló bikák tartatnak a közbirtokosságok által. A tenyésztési cél egyedül és kizárólag a tejnyerés, mert itt a bivalyt igára teljességgel nem használják. Egy-egy idegen bivaly-fogatot közderültséggel néz az utcza népe. A jó fajós bivalynak jó ára van, mert azért 200–250 koronát is megadnak. Az előhegységek alján, patakok mentén jó bivaly-legelők vannak majdnem minden községben.

Az állattenyésztés állapotáról fennebb elmondottak szerint összbemnyomásképen el lehet mondani, hogy még mindig sok kívánni valót hagy fenn. Hogy a vármegyei állatlétszám úgy súly, mint érték tekintetében még mindig messze távol áll attól, hogy azt megfelelőnek lehetne tekinteni, arra nézve igen érdekes adatot szolgáltat a mezőgazdasági statisztika, mely szerint a vármegyében a házi állatok összes súlyának 1000 kilogrammjára esett 117 mm. széna, 1 mm. lóhere és egyéb mesterséges takarmány és 8 mm. takarmányrépa, tehát összesen 126 mm. takarmány. E mennyiséget az országban csak Udvarhelymegye múlja felül 1 mmázásával. Az országos átlag 58 mm., az erdélyi átlag külön 77 mm., de Bács-Bodrog megyében például csak 27 mm. Ezzel szemben míg Csikban egy hold szántóröldre 19 mm. átlagos trágya esik, addig az országos átlag 18 mm., Bács-Bodrog átlaga csak 13 mm.

A baromfitenyésztés lendülése lépést tart a zsidóság számának szaporodásával. E következtetés elég általánosnak és a mellett laikusnak látszik, pedig van alapja, mert a baromfifogyasztók igen nagy kontingensét teszi a zsidóság, részint közvetlen, részint közvetve az által, hogy a baromfitermékeket, tojást és tollat üzletkörébe veszi s a mellett a baromfiszállítást is eszközli. A baromfi, tojás és tollu ára a közelebbmult évek óta majdnem kétszeresre szökött. Ennek természetes folyománya a tenyésztés fellendülése. A fellendülésnek nagyobb oka a vasúti forgalom megnyitja, mely a szállítást könnyebbé tette. A tojás ára évfolytán 10 darabonként 40–65 fillér közt váltakozik, míg ezelőtt évekkal csak 15–20 fillér árt ért el. A csirke párja 120–190 korona közt van. E téren tehát alig lehet több kívánni való, mert ennél nagyobb árakat Budapesten is ritkán lehet elérni.

A méhtenyésztés alapját a vármegyében 4.777 méhcsalád képezi, ebben is némi lendületet lehet tapasztalni. A műkaptárokkal való méhészkedés napról-napra nagyobb tért foglal.

A csikmegyei ipar a magyar ipar prototypje. Töpreng és vergődik mindig, de nem tud jelentőségre emelkedni. Számra annyi az iparos, hogy egymás szájából eszi ki a kenyeret, de azért ha valamely jelentősebb iparczikk előállításáról van szó, ennek mesterét idegenben kell keresni.

Sem gyáripár, sem kézmű-, sem háziipar nem fejlődhetett azon

fokra, hogy méltó megemlékezésre anyagot szolgáltatathatna. Ezt különösen akkor látjuk feltűnőnek, ha tudjuk, hogy majdnem minden valamire való székely ember valamelyes iparhoz ért. Acsmesterséget, fafaragást, kőműves-munkát, kőfaragást, kerekességet, gazdasági eszköz és szerszám készítését, kádárságot, kötélverést, majdnem minden csiki székely ember ért, vagy azok közül legalább egy-kettővel hébe-hóba foglalkozik, ha magának, vagy szomszédjának van arra szüksége. Az asszonyok a szövést fonást, kenderrel, lennel, gyapjúval való bánást kivétel nélkül értik. De mindezen iparágakkal való foglalkozás csak addig terjed, a meddig a házi szükséglet azt megkívánja. Ez ősi fajjellegből bár napról-napra sokat veszít is a nép, de ez még mindig nagy erőssége, mely mellett úgy-ahogy képes még daczolni a túlszárnyaló kor nehéz viszonyaival s ez a fajjelleg nem engedi, hogy erről az anyaföldről nyom nélkül elsöpörtessék.

Ha épít, maga meghordja a fát, azt kifaragja, elkészíti a zsin-delyt, felépíti, kipadolja, befedi az épületet. Pinczét ás, annak kőfalát kirakja. Az asszonynépesség megtapasztja és kimeszeli az épületet. Így az majdnem teljesen házilag készül. Megvan tehát e népben úgy az értelem, mint a hivatás arra, hogy iparúzó tudjon lenni és mégis éppen ez az a tér, a melyen a legkevesebb eredményt tud felmutatni. A gyáriparnak alig van nyoma. Mindössze van egy szeszgyár, két sörgyár és két üveggyár. Ide számíthatjuk a most már naponta szaporodó fűrészgépardákat, melyek a havasok közt, vagy benn a községekben feldolgozzák az eladásra kerülő fenyőerdők termékeit. A fűrészgépardák nagy forgalmat csinálnak deszkával, lécczel, zsinde-lyel, melyeknek vágatásával és a vasuti állomásokhoz való kiszállítással a belső forgalom is jut némi keresethez. A borszéki és káson-jakabfalvi üveggyárak csak a borviz szállításához szükséges üvegek előállításával foglalkoznak. A csikmegyei gyáriparral tehát rövidesen végezhethünk.

A kézmű- és háziipar is inkább szemlélődésnek lehet tárgya, mintsem az eredmények felsorolásának. Kézmű-iparos annyi van, hogy e számot talán túltengésnek is lehetne nevezni. Asztalos, cipész, csizmadia, szabó, kovács stb. iparos annyi van, hogy bőven jut belőlük Oláhországnak is. Ezekből teinek ki a kívándorlók. Ennek fel-ementése kapcsán nem állom meg, hogy egy felette különös jelenségre rá ne mutassak.

Több mint egy évtizede lábrakapott egy közgazdasági hazafias idea, melynek az a célja, hogy a székelységet iparos néppé kell átformálni. Az idea maga nem rossz, azt én is felette szeretném, ha kivihető volna, de a kivitellel és annak módozataival nem tudok rokonszenvezni. Kormány és társadalom egyaránt buzgólkodnak és áldoznak arra, hogy a székely fiúk állami és magán gyárakban és más iparvállalatokban iparosokká képeztesse. E végből karaván-onként viszik a székely fiúkat az ország minden városába szét s azok tanulják az ipart. A mint kitanultak, egy részök alkalmazást talál különböző helyeken, vállalatoknál és műhelyekben, a más része ide a székelyföldre tér haza, mert vonzza a honvágy és a honnlevő rokonok és ismerősek iránt való szeretet és kötelék. Itt kezdődik a baj. Jobb sorsra érdemes ifju iparosok képzettségükhöz mért foglal-kozást és kenyeret nem kapnak itthon. Egy-két évig itt próbálko-znak és nyomorognak s mikor azt megunják, akkor vonulnak a szé-

kely iparosok eldorádójába — Romániába, hol őket tárt karokkal fogadják, sőt a vámháború első éveiben készen berendezett műhelyeket kaptak. A magyar kormány és társadalom áldozatkészségéből tehát ápoljuk az oláhországi ipart. A vámháború előtt Romániának semmi ipara nem volt, azóta pedig jelentékenyen fellendült a székely iparosok által. Azóta az a nagy változás állott be, hogy míg azelőtt a székelyföldi iparosok az innen bevitt iparczikkével dominálták a bukaresti és más városi piacokat s azok ára ide haza jött, most az iparosok oda mennek — legtöbbször szöknek — s ott telepednek meg. Ezek — és csakis ezek — a kivándorlók. Ennek a megakadályozása módját kelene itthon kitalálni kormánynak és társadalomnak még pedig nem azzal, hogy a kimenést vagy kiszökést finánczczal, zsandárral őriztesse, hanem a tultermelt iparosság iparczikkéi számára piacszerezés által. Oktalan és egyoldalú törekvés marad az mindig, ha folyton az iparosok számát szaporítjuk a nélkül, hogy előbb, épen megfordítva, az iparczikkék piaczeit és azok kelendőségét szaporítanók. Az eddigi meggondolatlan töprenkedéssel azt el lehet érni, hogy a Székelyföld elégedetlen, proletár népsége szaporodjék, de hogy azon révén a székelyföldi ipart fel lehetne lendíteni, azt csak a félügyű idealismus remélheti. A kereslet és kínálat oly szoros viszonyban állanak, hogy egyiket a másik nélkül támogatni és pártfogolni hasztalan töprenkedés.

A csikmegyei iparosok általában nehéz viszonyok közt élnek, mert legtöbbször nem rendelkeznek azon tőkével és hitellel, melynek támogatásával képesek volnának többet dolgozni, azaz több készmunkát előállítani, mint a mennyi a mindennapi váltó munka. Az egyik napon készített munkák árából élnek a másik napon s ha ma nincs munka, holnap nem lesz kenyér.

De nemcsak itt, hanem az egész világon úgy van az, hogy a kinek ezrek vannak rendelkezése alatt, az nem áll be kézműiparosnak. A csiki iparos szorgalmát és szakértelmét fekteti megkezdett iparába tőkéül. Ez a tőke bármi becses és sokszor leküzdhetetlen is, de silány kilátással kecsegteti a kezdő iparost azon elkeseredett kenyérversenyben, melylyel itt egymással meg kell küzdeniök, a helyi fogyasztás nagyigényű, de csekély mérvű kielégítésére. Azon iparosok, kik iparuk nagyobb méretű folytatására tőkével rendelkeznek, nem vesztegetik tőkéjüket arra, hogy itt valamely kétséges jövőjű iparvállalatot kezdjenek, hanem keresnek maguknak az ország valamely élénkebb forgalmú pontján megállapodást, hol tőkéjük nem válik eltemetett holt tőkévé, hanem gyümölcsöző forgó tőke hivatását töltheti be.

A háziiparágak üzése is lassan-lassan hanyatlík. Az asszony-népség által eddig kivétel nélkül üzött *fonás, szövés* mind szűkebb határok közé szorul, mert a gyáripar által olcsón előállított rongyok kiszorítják a szolid és tartós házi készítményeket. A gyárak ma már utánózzák még a motivumokat is, melyek a háziipari szöteményeket jellemzik. A házi »szöttek rokoja« kelméjét az ősi formában ma már a boltban árulják, mint olcsó gyári portékát, a »harisnyaposztót« a brassói gyárakban szövik és árulják a vásárokon sokkal olcsóbban — természetesen silányabb minőségben — mint a háznál szövöttet. A székely »festékes«-nek a hire is ki kezdett veszni, a székely »varrottas«-ról már a mai nemzedék nem is tud semmit. Ezt kiszorított-

ták az iskolákban tanított piperkőcz semmiségek. A falusi iskolás leánykák harisnyát kötnek, asztalfutókat horgolnak és himzés munkákat varrnak, a helyett, hogy foltozni tanulnának és vászonra kendőket és párnacsucokat kivarnának. Selyemmel rózsákat és nefelejceket himeznek, a helyett, hogy fejtővel kendervászonra tulipántokat, kakastaréjosokat, fenyőágasokat varrnának. A leányok a helyett, hogy megtanulnák a »festékes« szövést és gypjufonal-festést, kockákra vagdalt posztódarabokat toldoznak mellé s azokból asztalterítőket és szőnyegeteket tákolnak össze. S, mikor ezekkel az izléstelen semmiségekkel a haladó civilisatio nevében bibelődnek, akkor épen azzal nyakát szegik az eddig szép és hasznos székelő fonó- és szövőiparnak.

A még fennálló háziiparágak közül fel lehet említeni a *fazekas ipart*, mely Madarason, Dántalván a közönséges mázos edények készítésével nemcsak a helyi szükségletet látja el, hanem jut belőle a szomszéd vármegyék piacaira is. Ez az ipar sem tudott évszázadok óta többre fejlődni annál, minthogy a madarasi fazekasok felraknak egy szekér edényt s azzal addig járkák a vásárokat és a falukat végig, míg el nem kel. Természetesen a nagy verseny miatt, itthon olcsó a cserépedény s annak készítése alig hoz valami csekély jövedelmet. Hogy a kínálkozó jó anyagból kályhákat, vázakat stb. készítsenek, oda még nem fejlődött. Csotószegben jó porcellánföld van ugyan s időnként akad is egy-egy iparos, ki abból jó félporczellán-edényeket készít és hoz piacra, de azért az iparág ott sem tudott ősi bölcsőjéből kiemelkedni. *Kőfaragással* is több helyen foglalkoznak, melyhez az alkalmas faragni való kövek uton-utófélen bőségben vannak. A gyergyószárhegyi, tekerőpataki, szentdomokosi és ditrói márványtelepek már országosan ismert és híressé vált anyaga ott hever kiaknázatlanul, mert a közlekedés nehéz viszonyai megközelíthetlenné teszik az azon árúkat szükségű piacok számára. A csikszentkirályiak háziiparként üzik a kőfaragást. Durva malomköveket, idomtalan sir- emlékeket, lépcsőköveket, csepegőköveket, vályukat, sóőrleket, stb. faragnak s szállítják messze vidékekre. Ez az iparág se tud tovább haladni. *Timdr mesterséget* alig űz a vármegyében 10—15 iparos. Ezek közül is a legtöbb mint mellékfoglalkozást űzi azt. Évenként 5—6000 marha és 2—3000 lóbőr, 10—12.000 juh- és kecskebőrt visznek ki feldolgozatlanul a vármegyéből, hova ugyanannyi kerül vissza feldolgozva. *A fedélcserép és téglavetés* meglehetősen lendületet vett. Utóbbi időben szépen is szaporodnak a cseréppel fedett épületek. Itt egy különös jelenséget lehet feljegyezni. A csiki ember tisztességen alólinak tartja cserepet vagy téglát vetni. Szívesen beáll üzlettulajdonosnak, vállalkozónak s bele is veszi sokszor egy ilyen vállalatba fél vagyonát, de hogy ő maga fogjon neki a mesterségnek, olyant kivételképen is ritkán lehet látni. A szomszéd erdővidék székelői otthon háziiparként üzik a cserépvetést s majdnem kivétel nélkül közülök telnek ki a csiki cserépvető is. A téglavetés — az már csak kizárólag a cigányok mestersége, — de azok sem csikiak, hanem idegen vidékről jönnek. Csikban még a cigány is megveti ezt a mesterséget. A csiki ember szívesen elpipázik a cserépvetőszinben nyári esős napokon, de hogy ő fogjon hozzá a mester éhez, azt nem teszi. Különös, de így van. A téglának és cserépnek szokásos piaci ára ezrenként 16—20 korona. Megyei szabályrendeletben

megállapított nagysága a téglának 29 cm. hosszúság és 14 cm. szélesség mellett 6.5 cm. vastagság; a fedélcserépnek 37 cm. hosszúság, 15 cm. szélesség és 1.50 cm. vastagság.

Mészégetéssel Szentmihályon és Szentdomokoson foglalkoznak, hol az égetéshez szükséges kő bőven van. A megyei helyi fogyasztást teljesen kiszolgálják ezen mészégető helyek, hol a lakosság ezen ipart inkább háziiparként üzi. Kivitelre termelés nincs. Sajátságos az, hogy a meszet nem súly szerint, hanem oldatlan állapotban vékával mérik.

Kosárfonás, fafaragás, gazdasági eszközöknek fából való készítése, kádárság, kötélverés stb. mint háziipar szolgálják a helyi szükségletet. Különös jelenség az is, hogy daczára a vármegyében elég nagy mennyiségben termelt kendernek és lennek, kötélverő alig van egykettő a vármegyében.

Felcsiki kisgazdák, mint háziiparosok évenként sok eresz alá való kész facsatornát, továbbá létrákat, szőlőkarót szállítanak ki a vármegyéből saját fuvarukon. Újabb időben sok borókafenyő-szőlőkarót küldenek ki egyes kereskedők a vasuton. Magát a boróka-magot is ősztől kocsirakományonként viszik ki a vármegyéből. Egyes községekben a borókamagból főzik a fenyővizet (borovicskát). Ezelőtt jelentős háziiparág volt ez is, de újabban a sok hamisítás miatt elvesztette jelentőségét.

A bányaipart egyetlen vállalat, a halászbaniai rézbánya képviselte sok időn keresztül a vármegyében. Ez is vagy tíz év óta megszűnt. Munkásai szétmentek. Az öregek és tehetetlenek máig is ott nyomorognak a községben minden munka és segedelem nélkül.

A vármegyei kereskedelem inkább a kivitel szempontjából érdemel nagyobb figyelmet. Ennek forgalma majdnem egyedül a fakereskedésben van. Idegen vállalkozók által a vármegye erdőségeiben felállított fűrészgyárak, az erdőségek fenyő-terményeit deszka, lécz, zsindely és faragott fának feldolgozva szállítják el a vasuton. Az oláh vámháború közvetlen sujtotta a fakereskedést, mely addig közvetlen piacot talált a szomszéd Oláhországban, a vámháború óta azonban csak mint transitó kereskedelem talált piacot Török- és Görögország felé. A Maroson az ország belseje felé folytatott tutajozás elég jelentékeny ugyan, de a Beszterczén és Békáson kelet felé szállított áru a romániai szorosok hatóságainak ok nélküli akadékoskodásai miatt sok nehézséggel küzd. Kelet felé évenként mintegy 60.000 köbméter deszka szállítatik Oláhországon keresztül, melynek anyagát a csikmegyei erdőségek szolgáltatják. A befelé irányuló kereskedésben az épületfa, műfa, fűrészárú, nyers parketták, gyufaszálka és szitakéreg szállítása jelentékenyebb.

A vármegyében összesen 402.105 kat. hold. erdőség van, melyből 1728 hold tölgy, 42.216 k. hold bükk és más lombosfa, 389.161 k. hold tűlevelűfa, mely arányból látszik, hogy a fenyőfélék teszik az erdőségek jó nagy részét. A kitüntetett terület jó nagy része ez idő szerint kinövetlen s egy jó rész olyan letarolt oldalokból áll, melyeken az új erdő csak évek óta sarjadzik. Az erdők okszerű kihasználása mellett örök időig fakereskedés lesz a lakosság legelső jövedelmi forrása.

A vasuton való faárú-kivitt nagyban bénítja az államvasutak vonalába ékelt sepsi-szentgyörgy-brassói viczinális közbevetett árudíj szabásának külön tarifája. Ugyanezen anomália áll fenn a személy-

szállításnál is. A vármegye már több ízben intézett kérelmeket és felterjesztéseket ezen anomáliák megszüntetése iránt, de hasztalan. Ugyanígy hasztalan kérvényezett az iránt is, hogy a naponként Brassó felé közlekedő vasuti vegyes vonatból — bár a nyári fürdőidény alatt — egyik személyvonattá változtattassék.

A faáruknak fuvaron a szomszéd vármegyék felé való szállítása maig is fennáll, azonban e szállítások ma már kisebb mérvűek.

A belső kereskedelem alapját természetesen a jókarban tartott közutak képezik. Csikmegye e tekintetben méltán tehető a legelsőkhöz, mert jobb közutak alig vannak az ország bármely részében, mint itt. Az utépítés anyagát képező kő és természetes kavics elég bőven fordulván elő, e körülmény is nagyban hozzájárul az utak jókarban tartásának könnyítéséhez. E mellett azonban az arra hivatott vármegyei és állami hatóságnak is nagy gondját képezi a jó közlekedő utak fenntartása és azok javítása.

A vármegye területét összesen 607.36 kilométer közut hálózza be, melyből állami 247.9, törvényhatósági 132.7, viczinális 226.76 kilométer. A legközelebbi 1901. évben a vármegye területén elvonuló állami utak, hidak és egyéb műtárgyak építésére és fentartására 106.698 koronát fordított az állam, a vármegye pedig 30.000 korona államsegély betudása mellett 99.627 K 19 fillért adott ki saját utainak fentebbi céljaira. 1901-ben 116.497 K 13 fillér megyei utadó volt kivetve, melyből 103.772 K 22 fillér folyt be. A fentebbiek szerint minden kilométer út építése és fentartása 1901-ben átlag 290 koronába került. A vármegye határán belül kiépített vasut mintegy 90 kilométer hosszú s így az összes közutak és vasutak 707 kilométert tesznek.

A mily jó karban vannak a közutak, nem épen olyan figyelemben részesülnek a községi erdei és mezei dülő-utak, a mit azonban alig lehet felróni, ha tudjuk, hogy ezen utak hossza legalább is tizszeresen nagyobb a közutakénál s ha tudjuk, hogy azokat azon lakoságnak kell fentartani, mely a mindennapi kenyérkereset örökös fáradalmait közt vesződve, magamagával szemben nem lehet olyan igényes. Különösen érezhető az erdei utak jókarban tartásának hiánya, mely körülmény az erdei termékek kifuvarozását nagyban nehezíti. Némely községek értelmesebb előljárói már e tekintetben is szép eredményeket tudnak felmutatni s hova-tovább több és több haladást lehet észlelni e téren is.

A behozott árukkal folytatott úgynevezett boltos kereskedelem elég virágzó. Csikszeredán és Gyergyószentmiklóson szakáru-kereskedések is vannak, a községekben levő boltos kereskedések már csak vegyesek, hol ruhanemű, vas, fűszer, petroleum stb. vegyesen árulhatnak. A falusi kereskedésekben együtt árulják a lisztet a selyem kendővel s a női diszkalapot a szántóvasakkal. A boltos-árúk Bécsből, Budapestről, Brassóból s részben Segesvárról harmad-negyed kézből kerülnek a vármegyébe, miből önként következik, hogy azok ára az ország valamennyi vidéke közt itt a legmagasabb, mert a gyárak és raktárak helyeitől távol, a szállítás és fuvarberek emelik az árakat.

A kereskedelmi és ipari téren való fellendülésnek egyik nagy akadálya az, hogy a közigazdaság különböző ágaiban hiányzik itt a szakértő és intelligens polgári elem, mely különböző téren meggyőző szakértelemmel foghatna egyes intézmények felkarolásához és fejleszt-

téséhez. Az e téren tanult és minősített elem általában szegény lévén, nem rendelkezhetik önálló vállalatokba fektethető tőkével, hanem a vármegye határain kívül keres szakértelmének megfelelő kenyérkeresetet. Ehhez járul az a székely ősi felfogás, hogy az iskolázott és tanult ember csak egyedül a hivatalnok pályán boldogulhat. A székely ember azon ősi felfogásban él, hogy fia jövőjét csak akkor alapítja meg helyesen, ha abból bármilyen áron ügyvédet, papot vagy hivatalnokot neveltet, más kenyérpályát olyannak tekint, melyre kényszerűségből vagy mostoha sorsa által üzetik valaki. Innen van, hogy jó élhető közepes gazdák és jómódú iparosok sokszor egész vagyonukat ráköltik fiaik iskoláztatására s mire a fiú egy dijnoki vagy gyakornoki állást elfoglal valamely hivatalban, akkorra a szülő teljesen eladósodik és tönkre megy. Így az intelligencia és polgári elem az elméleti műveltségben és tanultságban egy téren halad, de a gyakorlati tudományokban, melyek manapság sokkal fontosabbak és kedvezőbb anyagi haladást és sikert biztosíthatnának, semmi lendület nem tapasztalható.

A belső kereskedelem forgalmát a heti és országos vásárok volnának hivatva közvetíteni és fentartani. Van is a vármegyében annyi sok heti és országos vásár, hogy a vásárra járást szerfelett kedvelő lakosság alig győzi azokat rendre járni. Minden valamire való faluban két-négy országos vásár is van évenként, minek az általában czélzott előnye mellett azon nagy hátránya van, hogy a vásári kínálat és kereslet úgy megoszlik a sok vásáros hely között, mikép jelentékenyebb és élénkebb vásári forgalom majdnem egy helyen sem fejlődhetik ki. Ennek nagy mérvű hátránya különösen az állatvásárokon tapasztalható. A sok igénytelen állatvásár miatt sem a komolyabb vevők, sem a komolyabb eladók nem igen keresik fel azokat. Az ilyen vásárok közönségét a falusi »bellérek« teszik, kik alig hajtanak valamit a vásárra, de azért minden vásáron jelen vannak, ott egy-egy napot elhenyélnek s az áldomásivásokon részt vesznek. Legfennebb a csikszeredai és gyergyószentmiklósi vásárok bírnak vásári fontossággal, hol néha úgy vevők, mint eladók figyelemre méltó forgalmat idéznek elő. A sok apró vásár engedélyezésével nagybárá az ötvenes évek kormánya boldogította a vármegyét. A vármegye 61 községében éven át 700 egész napon van vásár, melyből átlag egy-egy községre 11,5 nap esik. Országos kirakó vásár minden két községre 1, baromvásárral összekötött hetivásár minden községre átlag 9 esik. Alcsik vásáros községeiben 244, Felcsikon 192, Gyergyóban 196, Csikszereda városban 68 vásáros nap van. Ha egy a vásárokra járást kedvelő székely csak a közelébe eső két község vásárait járja rendre, akkor átlag egy évben 136 napot tölt el tétlenül a vásárokon. Tegyük fel, hogy ilyen vásáros ember csak tíz van egy községben, akkor is ezen tíz ember 1.360 napot mulaszt el egy év alatt, a mi ha csak 1 koronával számítjuk a mulasztott napokat, akkor is 1.360 korona veszteséget jelent. Ha ezt a 61 községre vonatkoztatjuk, akkor kiderül, hogy az ilyen vásáros emberek 82.960 korona értékű dolgozónapot henyélnek. Más alapon számítva, ha csak az országos kirakó és baromvásárokat vesszük számításba s azokra átlag ezer embert veszünk fel, akkor 128.000 korona ilyen veszteséget konstatálhatunk évenként. Pedig azt tudjuk, hogy egy országos kirakó vásáron 5—6000 ember is meg szokott jelenni. Ha ehhez még azt is

hozzá vennők, hogy az ilyen vásárok alkalmával való munkamulasztáson felül még haszontalan kiadások is esnek, melyekre csak a vásár alkalmá csábítja az embereket, a haszontalanul kidobott pénz és elmulasztott munka értéke évenként többre volna tehető 500.000 koronánál, melyből minden 20 éven felüli felnőtt lakosra egyenkint és évenként 7 kor. 18 fillér esik.

Az ilyen sok apró vásárnak míg egy részről nagy közgazdasági hátránya van, addig a közerkölcsösség rovására sem megvetendő hátrányait lehetne felemlíteni, mert ezek a kis vásárok publikumot nevelnek maguknak a léhán tekergő és kóborolni szerető elemből, kik a sok vásárba járás miatt saját munkájuk mellett alig állnak a hétnek két-három napján. Mindezekhez hozzá lehet venni azt is, hogy vásáros helyeken a vásárok napjai valóságos ünnepnapok, mikor szünetel minden hétköznapi munka nemcsak azon, hanem a szomszéd községekben is. Ily körülmények közt nyugodtan el lehet mondani, hogy az ilyen falusi vásárok azon közgazdasági hivatással szemben, melyet szolgálniok kellene, sokkal nagyobb hátránnyal bírnak.

A kereskedelemmel és az általános megélhetési viszonyokkal szoros kapcsolatban áll a hitelügy, melyről nem lehet azt mondani, hogy valami kedvező körülmények közt van, de viszont azt sem lehetne kimondani, hogy e téren általában nagyon kedvezőtlen viszonyok állanak fenn. Ha egyszerűen arra hivatkozunk, hogy 1902. év szeptember hó 4-én a vármegyei magánjavak különböző alapjaiban 116.891.39 korona készpénz és 994.900 korona értékpapírtőke hevert, mely tisztán 6%-os kamatozás mellett jelzálogra kifektethető nem volt és nem lesz, ez olyan egyszerű világot vet a helyzetre, mely felett okoskodni lehet ugyan, de abból azt kimagyarázni, hogy a hitelviszonyok kedvezőtlenek, nem lehetséges. Ha keressük, megtaláljuk az okát ezen tőketorlódásnak. Egyszerű az ok. A telekkönyvek rendezetlensége és azok minden bírálaton alóli kuszátsága. Azok a tőkék nem azért hevernek, mert nincs meg a rászorultság a közönségben, hanem azért, mert a telekkönyvi állapotok miatt a szükségelők és rászorultak nem vehetik fel azt ingatlan kölcsönre, mert az alapok kezelőségének nagy felelőssége csak egészen biztos telekkönyvi állapotok mellett engedheti meg a tőkék kihelyezését. Ilyen körülmények közt és ennek tudatában egy cseppet sem lephet meg senkit az, ha a régen tervezett székelyföldi földhitelintézet kérdésében Csikvármegye óvatos és az eszméért nem tud lelkesedni. Nem azért, mintha téltene saját vagyonának tőkéi jövedelmezhetőségét, hanem azért, mert teljes tudatában van a helyzetnek. A ki jól megfontolja a helyzetet és látja, hogy 6%-os kamat és a hozzájuthatás minden könnyűsége mellett is a fenn kimutatott tőke heverőben van, az kétszer is számot kell hogy vessen a körülményekkel; mert bármi csalogató is legyen az az 5—4%-os törlesztéses kölcsön, de a hozzáértőnek azért mégis tudnia kell, hogy az, a mire realizálódik, okvetlen többre kerül 6%-nál, olyan kis összegű kölcsönöknél, a milyenek Csikvármegyében s talán az egész Székelyföldön elő szoktak fordulni. 50—100—1000 koronás kölcsönöket alig lehet 4—5%-os kamatok mellett realizálni. Már pedig a Székelyföldön ezek teszik a kölcsönöknek legalább 80%-át.

A telekkönyvi állapotoknak rendezetlensége miatt kénytelen a székely gazda személyes hitelét igénybe venni s a napról-napra szapo-

rodó takarékpénztárakhoz szorulni, hol búsás kamatot fizet ugyan a kölcsönre, de mindig reményli, hogy a tőkét visszafizetheti évnegyedenkint 10%-os tőketörlesztéssel. Ehhez járul az is, hogy a takarékpénztáraknál könnyen és azonnal jut a kölcsönhöz, míg a jelzálogkölcsön érdekében jegyzőhöz, telekkönyvhez kell fordulnia, nagyon sok esetben minden siker nélkül, mert éppen akkor jó tudomására a telekkönyvnél annak, hogy ingatlanai egy részén még a nagyapja által felvett, de ezelőtt 30 évvel lefizetett adósság, vagy a régen meghalt nagyanyja által élvezett haszonélvezet máig is be van kebelezve.

A tuloldalon következő jegyzékben összeállítom a vármegyében levő takarékpénztárak, hitelszövetkezetek és fontosabb kezelés alatt álló közalapok mult évi zárszámadásait, azért, hogy abból legalább hozzávetőleges képet lehessen alkotni a vármegyei hitelviszonyokról.

A jegyzékben foglalt takarékpénztáraknál és szövetkezeteknél van:

a) alaptőkében	1,207.780 ⁸⁷
b) tartalékalapban	537.884 ⁰⁰
c) betétállományban	3,244.905 ²⁰
Összesen	4,990.070 ⁰⁷

korona vagyon, melylyel szemben az adósságok a következő számokat adják:

a) váltótartozások	4,731.226 ¹⁶
b) kötelezvény-tartozások	3,203.587 ⁷⁷
c) visszleszámolás útján az egyes pénzintézetek tartoznak	1,381.063 ⁰³
Összesen	9,315.876 ⁹⁶

Ha az első tétel alatt összeszámitott összeget vagyonnak elfogadjuk s ezzel szemben a második tétel alatt felsorolt adósságokat terhelnek vesszszük, kitűnik, hogy 4,325.806⁸⁹ korona fedezetlen összeg terheli részint a földbirtokot, részint a személyes hitelt.

Ha módunkban volna a különböző községi és egyházi alapok, valamint magánosok künnlevősegeit összeszámitani, az adósságteher minden bizonynnyal felülmulná a tíz milliót. Ilyen adatok beszerzése azonban a lehetetlenséggel határos, mert bármi indokolt felkérés mellett sem lehetne a valót kitudni és megállapítani.

A mérleget enyhíti némileg az, hogy a felsorolt pénzintézetek 1901. év végén 149.349²² korona pénztárkészlettel zárták az évet, melyhez még számíthatjuk azt, hogy a vármegye magán javai pénztárában — mint fentebb említettem — ez év szeptember 4-én 116.891³⁹ korona rendelkezés alatt álló készpénz és 994.900 korona értékű államkötvény van. Ez utóbbi pénztárban tehát összesen 1,111 791³⁹ korona összeg áll rendelkezés alatt. E két összeg együtt 1,261.140⁶¹ koronával teszi kedvezőbbé a vagyon és teher különbözetet. Pótlólag meg kell jegyezmem, hogy a vármegyei magán javak pénztárában levő alaphoz hozzá van számítva, a tisztviselő nyugdíjalap 147.424³⁰, — az iparalap 57.764⁰⁰, — székely kivándorlási alap 33.306⁹⁸, — és a jegyzői nyugdíjalap 69.980⁰⁰ korona jelzálogkölcsönökben elhelyezett tőkei.

Sajátságosak a munkásviszonyok. Alig lehet a határvonalat megállapítani, hogy kik a szorosabb értelemben vett munkások és

Intézet	Helye	Alapítók	Tartalék- alap	Betét- állomány	Visszeszá- mítás	Adások tartozása		Kötés- nyekben	Kötés- nyekben
						váltókban	—	—	—
1 Csikszerecsni takarékpénztár.	Csikszerecsni	200.000—	31.965.11	741.634.56	198.755.81	1.150.407.10	38.896—	38.896—	38.896—
2 Gyergyói I. takarékpénztár.	Gyergyó-Székelykő	120.000—	143.066.69	799.061.18	119.669—	862.710.36	302.283.93	302.283.93	302.283.93
3 Hitelintézet.	Gyergyó-Székelykő	240.000—	60.000—	435.211.41	288.353.09	712.008—	54.364—	54.364—	54.364—
4 Gyergyószékelykői népbank	Gyergyó-Székelykő	60.000—	62.587.20	822.031.04	110.885—	971.923—	145.609—	145.609—	145.609—
5 Állami bank.	Csikszerecsni	100.000—	58.992.77	143.929.28	201.895—	497.312.62	10.364—	10.364—	10.364—
6 Jelszékhitelbank.	Gyergyó-Székelykő	100.000—	12.296—	817.855.49	85.909.46	167.972.78	225.302—	225.302—	225.302—
7 Ditrői takarékpénztár.	Gyergyó-Ditrő	60.000—	42.893—	151.916.64	117.360.12	184.512—	183.446—	183.446—	183.446—
8 Gyergyó-Székelykő és vidéke takpt.	Gyergyó-Székelykő	40.000—	16.740—	28.360.28	80.867.43	128.374.60	32.999.02	32.999.02	32.999.02
9 Gyergyóalföldi takarékpénzt.	Gyergyó-Alföld	80.000—	6.026.39	65.650.66	50.249—	104.376.90	59.694—	59.694—	59.694—
10 Békási kölcsönpenzt. szövetk.	Gyergyó-Békás	37.000—	24.984.31	18.264.25	61.758—	87.246—	54.364—	54.364—	54.364—
11 Hitelszövetkezet.	Csikszerecsni	18.482—	1.069.96	—	47.673—	60.444—	2.217—	2.217—	2.217—
12 Hitelszövetkezet.	Csikszerecsni	5.194.79	725.98	2.768.15	28.605—	26.897—	8.711—	8.711—	8.711—
13 Gyergyói első mezőgazdasági elősegélyt. szövetkezet	Gyergyó-Ditrő	151.466.08	81.547.79	218.222.31	35.092.12	233.997—	231.378.50	231.378.50	231.378.50
14 Csikszerecsni magánalapít.	Csikszerecsni	—	—	—	—	—	1.371.370.75	1.371.370.75	1.371.370.75
15 Csikszerecsni róm. kath. isko- láknak pénzalapja.	Csikszerecsni	—	—	—	—	148.044.90	40.474.02	40.474.02	40.474.02
16 Megyei árvapénztár.	Csikszerecsni	—	—	—	—	—	411.578.54	411.578.54	411.578.54
17 Megyei közoktatás-alap.	Csikszerecsni	—	—	—	—	—	30.618—	30.618—	30.618—
Összesen.		1.207.780.87	537.884—	3.244.905.20	1.381.063.03	4.731.226.16	3.203.589.77	3.203.589.77	3.203.589.77

Kötés-
nyekben
és Kötés-
nyekben
felve

hol kezdődnek a földművesek és földbirtokosok; mert Csikvármegyében a munkás is földbirtokos s a földbirtokos is munkás. Elenyésző csekély azok száma, kik semmi földbirtokkal nem bírnak s mint ilyenek, egyenesen munkásoknak, vagy napszámosoknak nevezhetők. A határvonalat legjobban úgy lehetne megvonni, hogy mindazok, kik 3—4 holdon alul bírnak, egyuttal munkások, mert az ilyenek saját mezei munkájuk végcztével, akár itthon, akár távol, mint munkások keresnek maguknak foglalkozást. Ilyen számítás mellett mintegy 30.000-re lehetne tenni a vármegye munkásainak számát. A dolog természetéből önként következik, hogy azon munkások, kik csak mellékesen tekintik magukat olyanoknak, sem kitartásra, sem szorgalomra, sem igényeikre nézve nem sorolhatók azok közé, kik egyenes rászorultságuk miatt állnak a napi munkába. Innen van aztán, hogy a székely munkások egy része válogatós és kényes a munkában s könnyen abbahagyja — különösen idegen helyen — a megkezdett munkát. Ezek a rátartós munkások, kiknek itthon is némi földbirtokuk van, de időnként összebeszélve, szekerekre ülnek s el-elrándulnak más vidékre, vajjon nem akadnának-e valamilyes könnyen végezhető s mégis jól fizető munkára. Egy-két napra munkába is állnak s mihelyest kikeresik a hazajövetelre a fuvarbért, azonnal ott hagyják a nem kedvök szerint való munkát. Oláhországba azért szeretnek menni, mert ott napszámra szoktak dolgoztatni s a napszám-bér is elég magas, de meg a napszámos munka mellett való felügyelet sem oly szigorú, mint nálunk Magyarországon. Ezért az ország belseje felé nem nagy kedvvel vonulnak. Azt meg kell jegyeznünk, hogy a székely munkás nem szereti a szakmány munkát, hanem csak az olyan napszám munkának a kedvelője, hol minél nagyobb számú csoportokban — mintegy kalákában — kell dolgozni, mert itt mindig inkább jut idő és alkalom közben-közben a nyugvásra s a kereset még sem csorbul, mert a napszám-bér egyforma. Ez a magyarázata annak, hogy a székely vasutak építése körül a földmunkát, köfajtást stb. mind idegen munkások végezték. Elvétele sem lehetett volna egy székelyt ezen munkák körül foglalatoskodva látni. Építkezéseknél mint faragó, építő, kőműves stb. munkát végeztek napszámra, de hogy a földet köbméter számra talicskássák, olyan székelyt alig lehetett látni, vagy talán nem is látott senki.

Ujabban sok szó esik a székelyek telepítéséről. Eddig »kitelepítették« a székelyeket. Mostanság »át- vagy betelepítik« őket. A székely congressus is foglalkozott a telepítés kérdésével és egy nagy szabásu határozati javaslatot fogadott el azon irányban, hogy a székelyeket lehetőleg saját községek vagy vármegyéjük határainak eddig lakatlan völgyeibe és tisztásaira kell telepíteni. A nagy lelkesedésben, mely az egész congressust uralta, az ellenvéleménynek szó sem juthatott. Mikor felszólaltam s azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy a székelyt se ki-, se be-, se át-, se fel-, se le nem kell telepíteni, hanem mostani ősi tűzhelyénél kell róla gondoskodni az által, hogy a célzott át- vagy betelepítés helyéül megjelolt völgyeket és tisztásokat okszerűen kihasználhassa és azokat az állattenyésztés fellendítése által okszerűen kihasználhassa, szavaim nagy visszatetszést szültek s kicsibe mult, hogy a felzudulás túl nem harsogta felszólalásomat. Ezt távolról sem sérelemkép említem fel, hanem csak a krónika kedvéért, mert szilárdan meg vagyok róla győződve, hogy azon célzott és hatá-

rozati javaslatba foglalt telepítések úgy sem létesülnek soha, vagy legalább is nem létesülhetnek se az ország, se a székelység érdekében előnnyel sem anyagilag, sem szellemileg. Hogy miért? annak fejtegetése és bizonyítása nem tartozik e munkám keretébe.

Bizonyításképen elég, ha röviden arra hivatkozom, hogy a csiki munkás- és cselédviszonyok magukra a munkásokra és cselédekre nézve most is majdnem legkedvezőbbek az egész országban, mert nagyobb munka- és cselédbért alig fizetnek sehol az országban, mint Csik vármegyében.

Ennek bizonyítására álljon itt a földmivelésügyi miniszterium által kiadott s ép a napokban megjelent »Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1900. évben« című hivatalos kiadvány tanúsága:

Férfi-napszám ellátás nélkül.

	tavaszi	nyári	ősi	téli
I. Duna balpartja	115	170	129	90
II. » jobb partja	107	181	122	90
III. » -Tisza köze	124	208	142	100
IV. Tisza jobb partja	119	177	141	102
V. » bal »	101	176	120	84
VI. » -Maros szöge	118	185	132	92
VII. Erdélyi vármegyék	102	142	111	86
VIII. Országos főátlag	111	174	127	91
IX. Csikmegyei átlag	148	188	155	132

Ezen kimutatás valóságát azt hiszem senkinek sincs oka kétségbe vonni, melyből az látszik, hogy csak egyetlen egy helyen, a Duna-Tisza között, egy esetben, a nyári munkabér haladja felül a csikmegyei átlagos munkabérek magasságát. Ha ez így van, — és pedig így van — akkor ebből nem az következik, hogy itt a munkásembernek rossz helyzete van s azért be-, át- vagy le kell őket innen telepíteni, hanem éppen az következik belőle, hogy itt a munkáskéz szűkebb, mint az ország más vidékén s a miatt a gazdálkodás drágább és kevesebbet jövedelmező. Hogy e bajt telepítéssel kellene orvosolni, az lehet nagyon szép, poetikus idea, de — szerintem — nélkülöz minden realis gondolkozást.

Országos és nemzetiségi magasabb célok érdekében lehet szükség a székelyek telepítésére, de az távolról sem áll a székelység külön érdekében, miért én azt vallom, hogy a székelyekkel semmi rendű és rangú telepítés nem fog sikerülni.

Azért most is és mindig azt mondom, hogy a székelységnek egyedül arra van szüksége, hogy gazdasági szakértelme gyarapodjék s evvel párhuzamosan rendeztessenek birtokviszonyai és lehetővé tétessék, hogy minél intenzívebb gazdálkodás által használhassa ki azt a területet, melyen lakik. Ezek elérésére nézve pedig alapittassanak és szerveztessenek mindama társadalmi és állami intézmények, melyek ezen törekvéseket istápolják. A többi teendők mellékesek és csak másodrendűek, melyek az előbbiek érvényesülése esetén önmaguktól fognak teljesülni.

